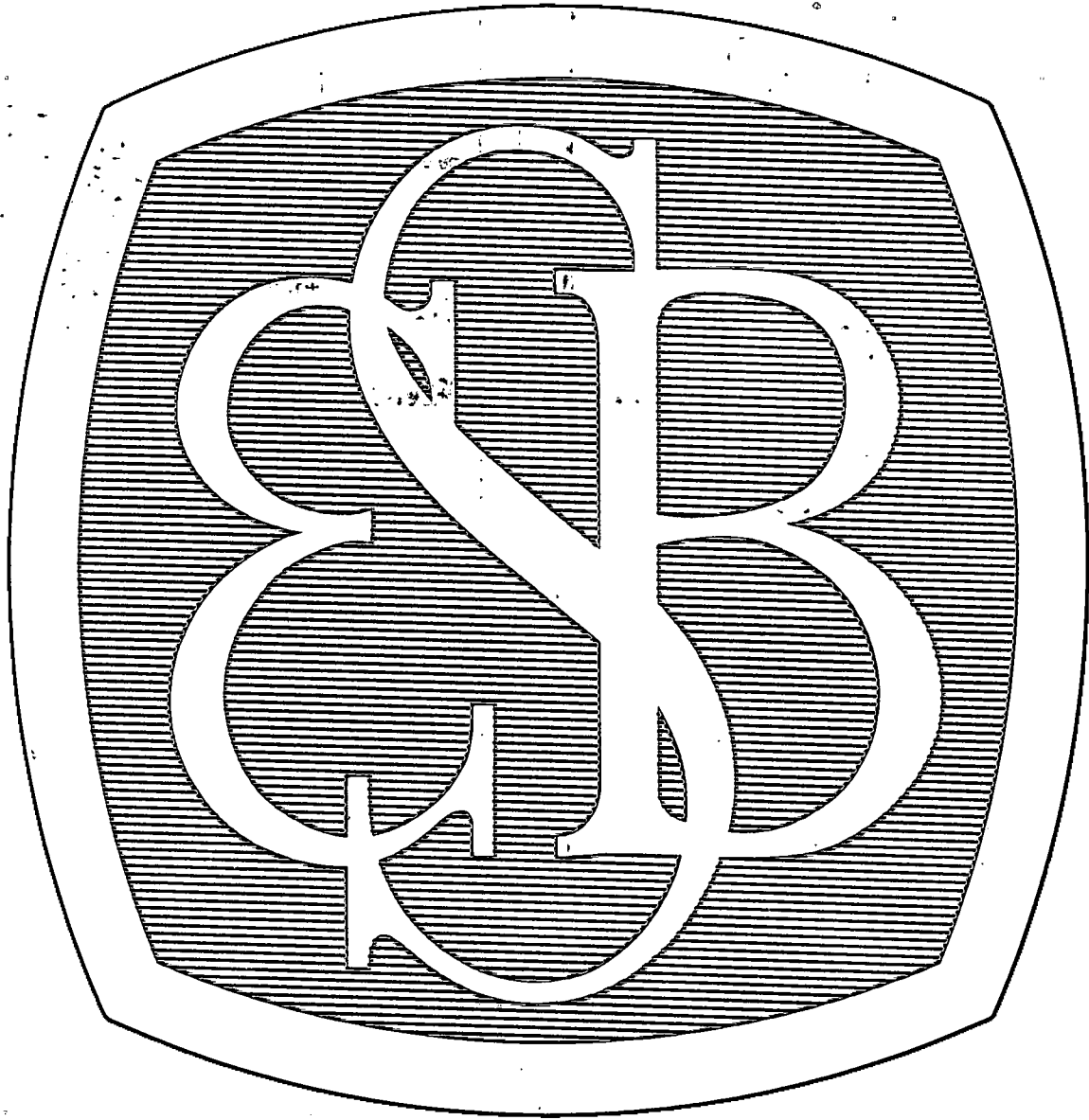
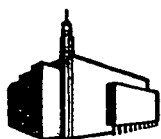

Van

Economisch - Statistische Berichten

48e JAARGANG - 17 JULI 1963 - No. 2397

AMSTERDAMSCH
BANK
vraagt

jonge economen en juristen

die na een 2-jarige opleiding op de Hoofdbank te Amsterdam in aanmerking wensen te komen voor een leidinggevende functie op een onzer bijkantoren.

Nadere Inlichtingen worden na schriftelijk contact gaarne verstrekt. Sollicitaties aan: Amsterdamsche Bank, afdeling Personeelzaken, Herengracht 595, Amsterdam.

AMSTERDAMSCH BANC

DE HOOFDREDACTIE

van het

ALGEMEEN HANDELSBLAD

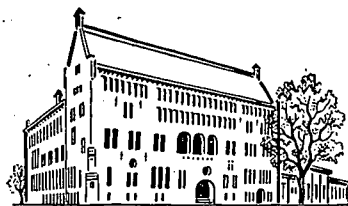
wenst de bezetting van de financieel-economische redactie op korte termijn te versterken door de aanstelling van een

BEKWAAM REDACTEUR

niet ouder dan 30 jaar.

Uitvoerige sollicitaties, welke met discretie zullen worden behandeld, kunnen worden gezonden aan: Algemeen Handelsblad N.V. - Afdeling Personeelzaken, Postbus 596, Amsterdam.

Financiering en
verzekering
van in- en uitvoer,
documentaire
incasso's,
handelsvoorlichting

R. MEES & ZONEN

BANKIERS EN ASSURANTIEMAKELAARS
ROTTERDAM

AMSTERDAM / 's-GRAVENHAGE / DELFT
SCHIEDAM / VLAARDINGEN / ALBLASSERDAM

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de

Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010)
3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam, Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 347, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen
f. 31,— per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 93 00, toestel 1 of 3.

Advertentie-tarief: f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm. (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgave van
redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: H. W. Lambers; J. Tinbergen.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens
de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Nederlands industriële groei

De eerste industrialisatie-nota (1949) stond in het teken van de gevolgen van de laatste wereldoorlog, van dreigende ernstige tekorten van werkgelegenheid en deviezen. Mede door een beleid van soberheid en de Marshall-hulp heeft de, enige tijd geleden ingediende, achtste nota ¹⁾ een optimistischer toonzetting. In deze uitvoerige nota zijn hoofdstukken gewijd aan de industriële expansie tussen 1948 en 1962; kwalitatieve industriële aspecten; het regionale beleid en aan de economische groei tot 1970 ²⁾.

Bij de terugblik wordt beschreven hoe na de herstelperiode tot 1952 jaren van grote economische expansie volgden. De derde industrialisatieperiode werd, evenals de tweede, grotendeels gekenmerkt door een uitzonderlijke hoogconjunctuur, uitlopend op een zeer krappe arbeidsmarkt. De industriële productie beliep in 1962 meer dan het dubbele van die in 1948. In dezelfde periode groeiden de investeringen en het br. nat. produkt (in volume) tot ongeveer het tweevoudige; de uitvoer vervijfvoudigde zelfs. Het reëel nat. inkomen en de consumptie (in volume) per hoofd der bevolking stegen met resp. bijna 60 en 33 pCt. De taakstellingen voor de drie vijfjarige industrialisatieperioden werden vrijwel alle ruimschoots gerealiseerd. Opvallend voor de derde periode was dat de industriële werkgelegenheidstoename met 10 pCt. beneden het geraamde niveau bleef, hoewel de industriële investeringen met 15 pCt. boven de raming uitgroeiden. Hierbij speelden de krappe arbeidsmarkt, de groei van de dienstensector en de verschuiving van breedte- naar diepte-investeringen een rol. Betekende het groei-„surplus” van 15 pCt., structureel of conjunctureel, een te hoog investeringsniveau? Na een analyse komt de bewindsman tot een ontkennend antwoord.

Van de bedrijfstakken absorbeerden de metaalnijverheid, de bouwsector en de chemische industrie resp. 43, 25 en 10 pCt. (tezamen ca. 80 pCt.) van de toename van de indus-

triële werkgelegenheid, gedurende de periode 1948-1962. Regionaal gezien liep het aandeel in pCt. van het Westen in de industriële personeelssterkte terug van 44,2 in 1950 tot 40,2 in 1962. Dat van het Zuiden (28,1 en 30,8) en het Noorden (7,0 en 8,4) stegen. Het Oosten handhaafde zich: 20,7 en 20,6.

Ook kwalitatief was er een grote industriële vooruitgang. Het structuurpatroon, ook dat van de export, verbeterde. Er waren kwaliteitsverbeteringen door meer technisch onderwijs en meer diepte-investeringen. Het niveau van het zeer belangrijke spur- en ontwikkelingswerk was en is evenwel niet in de gehele industriesector adequaat.

De gunstige economische expansie leidde tot een accentverschuiving in de structurele doelstellingen van het industriële beleid. In de laatste nota wordt gesteld dat de werkloosheidsomvang en de betalingsbalans nu veeleer conjunctureel worden bepaald. In samenhang hiermede geeft de bewindsman de voorkeur aan een beschouwing binnen het kader van de groeiomge-

lijkheden van de nationale economie in haar geheel (i.c. voor de periode 1960-1970) boven een vierde, speciaal voor de industrie, vijfjarig omlijnde taakvaststelling. Centraal stelt hij het gehele economisch beleid, gericht op een bevredigende economische groei. Wil hij minder „planning”? Zijn wens naar een verfijning van de prognostisering op langere termijn wekt een andere indruk ³⁾.

In de periode 1960-1970 zou de industriële investeringsgroei niet minder dan een getal van 100 pCt. moeten belopen ²⁾. Een ernstig knelpunt is het bestaande tekort aan bouwcapaciteit — een interdepartementale commissie kreeg de opdracht in de bouwsector de mogelijkheden van een globale meerjarenplanning te bestuderen.

Andere aspecten die, volgens de bewindsman, bij het te voeren industrialisatiebeleid speciale aandacht verdienen zijn het spur- en ontwikkelingswerk en het regionale beleid.

M. H.

³⁾ Een analoge wens werd geuit in het laatste jaarverslag van het Verbond van Nederlandse Werkgevers.

	1 jan. '48 tot 1 juli '52		1 juli '52 tot 1 juli '57		1 juli '57 tot 1 juli '62	
	Taakst.	Realis.	Taakst.	Realis.	Taakst.	Realis.
Pers. bezetting (× 1.000 manjaren)	125	135	105	208	140	127 b)
Productie per wer- kende (perc. groei)	23	23	15	23	12	18 b)
Bruto industr. produ- ktie (perc. groei)	34	35	22	40	21	27 b)
Bruto invester. i. d. in- dustrie (f. mrd.) a)	5,8	5,5	8,5	9,3	11	12,7

a) In prijzen van het begin van elke periode. b) Ramingen.

¹⁾ „Achtste nota inzake de industrialisatie van Nederland”, Staatsdrukkerij- en Uitgeverbedrijf, 's-Gravenhage 1963, 149 blz., f. 4. ²⁾ Zie „Een perspectief voor 1970” in „E.-S.B.” van 10 juli jl.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Nederlands industriële groei	667	Ingezonden stukken:	
Dertien jaren conjunctuurpolitiek, door Prof. Dr. F. Hartog	668	Steenkool versus stookolie; proeve van een marktstructuuronderzoek, door Dr. A. A. de Boer met een naschrift van Drs. R. Iwema ...	680
De structuur van de onderneming (II), door Drs. R. P. Haveman	670	Structurele verhoging van de A.O.W.?, door H. J. Langman en J. M. G. Hoes met een na- schrift van Drs. J. P. de Heij	682
O.T.H.C. - 100 jaar; een stukje economische ge- schiedenis van Indonesia (III), door Drs. Tjoa Soe Tjong	674	Suikerhause, door Prof. Dr. E. de Vries met een naschrift van Drs. J. Amelung	684
E.E.G. - COMECON, door J. W. Wilmink	678	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman ..	684

Dertien jaren conjunctuurpolitiek

Inleiding.

In deze tijd van kabinetsformatie is het denken in overwegende mate gericht op het inpassen van de dringendst geachte wenselijkheden in de vermoedelijk beschikbaar komende mogelijkheden. Het Centraal Planbureau heeft daarbij de dienst bewezen van inventarisering en kwantificering van het nationale verlanglijstje ¹⁾.

Willen we weten hoe de onderlinge aanpassing van totale vraag en totale produktie in de periode 1950-1962 heeft plaatsgevonden, dan kunnen we terecht bij een andere recente publikatie van dit Bureau, die een terugblik geeft op de gevoerde conjunctuurpolitiek ²⁾. Dat deze studie juist in deze (in)formatietijd is verschenen was naar men mag aannemen louter toeval. Wel is het een gelukkige omstandigheid te achten, omdat er enkele lessen voor de toekomst in steken. Als het goed is wordt men er stil en klein van. Hoe stil en hoe klein moge blijken uit de volgende kanttekeningen.

Het buitenland en wij.

Ondanks ons geperfectioneerd instrumentarium van conjunctuurpolitiek blijkt dat wij ongeveer dezelfde conjunctuurbeweging hebben doorgemaakt als de andere Westerse landen. Men moet er dus voor oppassen, al te veel betekenis toe te kennen aan interne factoren en met name aan de eigen conjunctuurpolitiek. Deze laatste is zelf voor een belangrijk deel ingegeven door omstandigheden die een groot aantal landen gemeen hadden, zodat er in zekere zin ook een parallel verloopende cyclus van de conjunctuurpolitiek was.

Bovendien zouden bepaalde ontwikkelingen, die thans worden toegeschreven aan de gevoerde conjunctuurpolitiek, in verschillende gevallen toch zijn gekomen, zij het op een andere manier. Zo kan men de recessie van 1958 ten dele toeschrijven aan de gevoerde restrictieve politiek en met het Centraal Planbureau stellen dat deze de terugslag heeft verergerd. Maar is dit wel zo zeker? Zonder de bestedingsbeperking zouden bepaalde andere bestedingscategorieën (met name de woningbouwinvesteringen) vermoedelijk sterk in omvang zijn gedaald. Het is moeilijk te zeggen of dit tot een geringere of grotere terugslag zou hebben geleid.

Een tweede punt waar onze conjunctuurpolitieke autonomie door het Planbureau wellicht enigszins wordt overschat betreft de huidige jarenlange hoogconjunctuur zonder betalingsbalansproblemen. Het is voor het eerst na de oorlog dat zulk een situatie niet tot overbesteding heeft geleid. Het Planbureau schrijft dit vooral toe aan de behoedzame budgetpolitiek van de laatste jaren. Dit laatste is ongetwijfeld een factor van belang, doch als we over onze grenzen kijken blijkt dat vrijwel alle andere Westeuropese landen, op welke manier dan ook, ongeveer hetzelfde resultaat hebben bereikt. De omstandigheden voor een blijvend evenwicht op hoog niveau zijn dus blijkbaar

gunstig. Dit betekent dat we toch wel erg voorzichtig moeten zijn met het slaan op onze budgettaire borst.

De budgettaire impulsen.

Er is reden, de budgettaire politiek over de hele periode nader op haar merites te bezien. Daartoe zijn in een interessante tabel alle budgettaire impulsen jaar voor jaar samengevat. Ook de bouwvergunningen zijn hierbij ondergebracht, in die zin dat de fluctuaties in de investeringen in woningen en bedrijfsgebouwen als impulsen zijn aangemerkt. Als belastingimpulsen zijn alleen beschouwd tariefwijzigingen en versnelde inning. De stabiliserende werking van de progressie is dus niet in aanmerking genomen. Dit betekent dat er een enigszins arbitraire grens is getrokken binnen het gebied der ingebouwde stabilisatoren. De landbouwsubsidies, die men een semi-automatische stabilisator zou kunnen noemen, en de geheel automatische werkloosheidsuitkeringen zijn namelijk wél tot de impulsen gerekend.

Wat in ieder geval duidelijk naar voren komt is het feit dat de budgettaire instrumenten gedurende de jaren vijftig slecht hebben gewerkt. In de monografie wordt in het algemeen gesproken van een pro-cyclisch effect. Dit kan nog nader worden gespecificeerd in een fallende „timing” van de restrictieve politiek in 1951 en 1957 en een versterking van de hoogconjunctuur in de periode 1954-1956. De gebrekkige „timing” blijkt uit de omstandigheid dat de bestedingsbeperkingen van 1951 en 1957 pas ten volle tot gelding kwamen in 1952 resp. 1959, toen het niet meer nodig was, zodat het herstel in beide gevallen werd vertraagd.

Het budget blijkt toch wel een uitermate log mechanisme te zijn, dat slecht in beweging te krijgen is, en eenmaal in beweging zijnde, moeilijk weer te stoppen is. Deze wet van de traagheid geldt vooral als hele pakketten van maatregelen moeten worden uitgevoerd, waarbij behalve op de effectiviteit vooral gelet wordt op de evenwichtige spreiding over verschillende bevolkingsgroepen en bestedingscategorieën. In dit opzicht komt de politiek van zorgvuldig bijsturen, zoals deze in de laatste jaren wordt toegepast, er veel beter af. Hiertegenover moet echter, gelijk reeds gezegd, ook worden gesteld dat de omstandigheden in de jaren zestig tot dusver wat gemakkelijker zijn geweest.

Het loonsysteem.

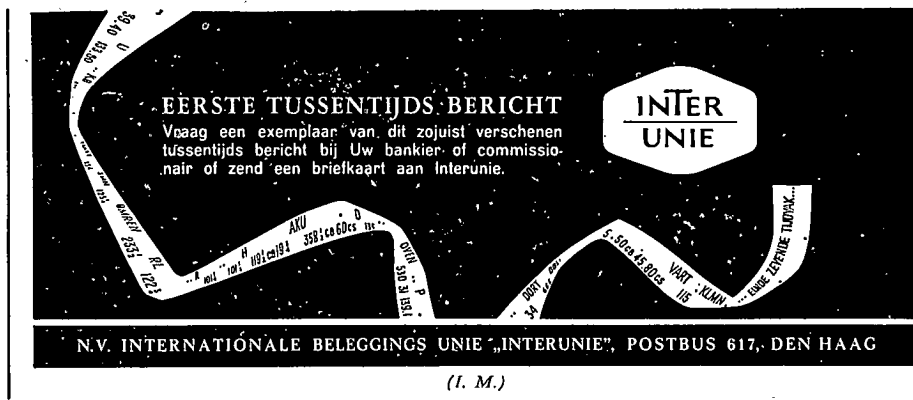
Bescheidenheid past ook als we de invloed van de loonpolitiek op de stijging van de loonvoet bezien. Het blijkt dat, geheel in overeenstemming met wat in de meeste andere landen te zien valt, grote loonstijgingen samen vallen met lage werkloosheid en geringe loonstijgingen met wat hogere werkloosheid. Niet de pressie van de vakbeweging en niet het loonsysteem, doch de concurrentie van de werkgevers is blijkbaar de beslissende factor.

In de monografie wordt betoogd dat de loonbeheersing in het begin van de jaren vijftig en in 1958 en 1959 toch wel een beslissende factor is geweest bij het beperken van de loonstijging. Deze zienswijze lijkt echter niet overtuigend. Het verband tussen loonstijging en werkloosheidspercentage is zó duidelijk dat de situatie op de arbeidsmarkt

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 3 juli jl.

²⁾ „Conjunctuurpolitiek in en om de jaren vijftig”, Monografieën nr. 8, 1963, 55 blz., f. 3,60.

kennelijk de meest fundamentele factor is ³⁾). Wil men een plaats inruimen voor de loonbeheersing, dan is het vermoedelijk wel toelaatbaar, te stellen dat deze in de desbetreffende jaren effectief kon zijn omdat de arbeidsmarkt, vooral gezien het werkloosheidspercentage, niet overspannen was. Zonder loonbeheersing zou echter langs een andere weg naar alle waarschijnlijkheid ongeveer hetzelfde resultaat zijn bereikt.

De prijspolitiek.

Met de politiek tot prijsstabilisatie is het een merkwaardig geval. Conjunctureel gezien heeft de prijspolitiek eigenlijk alleen maar goed gewerkt in de jaren toen de stabiliteit van het prijspeil als doelstelling werd verlaten. Dit was het geval in 1951 en 1957, bij de vermindering van de subsidies en verhoging van de tarieven van indirecte belastingen en openbare nutsbedrijven. Er werd toen opzettelijk een prijsinflatie opgeroepen om een bestedingsinflatie te bestrijden. Wanneer men echter een bestedingsinflatie wil tegengaan door het belemmeren van prijsstijging, wordt zij juist versterkt. Daarom werkt de prijsstabilisatie in een hoogconjunctuur in het algemeen averechts, zoals terecht in de monografie wordt gesteld. Dat deze stimulering van de bestedingen in de hoogconjunctuur niet duidelijk uit de feitelijke ontwikkeling naar voren treedt, komt door de zeer beperkte betekenis van de politiek tot prijsstabilisatie.

In deze gedachtegang moet zij dus juist om haar geringe effect worden toegejuicht. Bij een drastische invloed op het prijspeil zou zij vermoedelijk over haar doel heen schieten door een te sterke prikkeling der bestedingen.

Een geringe matiging van de tendenties tot prijs- en kostenstijging is daarentegen wel van belang, daar de Nederlandse exporteurs dit nodig hebben om een zekere voorsprong op hun buitenlandse concurrenten te hebben.

Conclusies.

In de monografie worden de conclusies vooral toegespitst op de kwestie van schoksgewijze veranderingen, tegenover een meer continue beleid. Dit is inderdaad een belangrijk punt, dat ook in het voorgaande reeds werd belicht. Er is aanleiding, in dit opzicht over de laatste jaren een gunstiger oordeel te vellen dan over de jaren vijftig. Daarbij komt, dat veelomvattende pakketten van maatregelen blijkbaar eer minder dan meer effectief zijn in vergelijking met continue bijsturing, omdat zij door hun voorbereiding en uitvoering te veel aanlooptijd kosten. Mede als gevolg daarvan is in de afgelopen 13 jaren de effectiviteit van de conjunctuurpolitiek in het algemeen overschat.

Nemen we bovendien de ontwikkeling in het buitenland

in ogenschouw, dan komt de relativiteit van onze conjunctuurpolitiek wel heel duidelijk naar voren. Er zijn allerlei punten waarop wij dachten te schuiven, doch veeleer zelf werden geschoven. Van de zijde van onze partnerlanden in de E.E.G. krijgen we dikwijls het volgende te horen: bij jullie wordt eerst alles geregeld, gecoördineerd of gesanctioneerd, maar in feite gebeurt er vrijwel hetzelfde als bij ons, want de natuur is toch sterker dan de leer. Zodanige uitspraken moeten wij niet hooghartig naast ons neer leggen. Uit deze studie blijkt dat er veel waarheid in steekt. En omdat in de toekomst de conjunctuurpolitiek in de E.E.G. steeds meer een gemeenschappelijke aangelegenheid zal worden, is toenemende bescheidenheid over onze eigen verrichtingen een factor die het overleg kan vergemakkelijken. Nederlanders moeten Europeanen worden, maar Europeanen geen Nederlanders!

Voor in concreto zou men de volgende aanbevelingen voor de naaste toekomst kunnen opstellen.

1. Blijf in belangrijke mate de monetaire politiek beschouwend instrumentarium als een gevoelig en prompt reagerend instrumentarium. Niet alleen geeft de „timing” hierbij geen probleem, doch bovendien zijn deze instrumenten niet in beslag genomen voor andere doeleinden, zodat zij volledig beschikbaar zijn voor de conjunctuurpolitiek.

2. Geef de regering en met name de Minister van Financiën een voldoende lijst van aanspraken op additionele middelen, met prioriteitsvolgorde, doch laat de bepaling van het tijdstip van verwezenlijking over aan degene die de hand aan het stuur heeft.

3. Breng in de belastingprogressie een element van automatische jaarlijkse opschuiving, in verband met de stijging van het nationale inkomen per hoofd, zodat de sluipende versterking van de progressie niet oploopt totdat een schoksgewijze aanpassing nodig is op een conjunctureel misschien ongeschikt moment.

4. Laat de illusie varen dat de loonvorming kan worden beheerst bij een overspannen arbeidsmarkt. Zelfs als het gelukt werkt het nóg verkeerd, wegens de zuiging die door de hogere lonen in de omringende landen wordt uitgeoefend. Als we wachten tot de laatste bouwvakarbeider naar West-Duitsland is verdwenen, is het beslist te laat.

Slagvaardigheid, schok-vrijheid en realisme zijn de belangrijkste eisen die aan een effectieve conjunctuurpolitiek moeten worden gesteld. In verschillende opzichten zijn we reeds op de goede weg. Het valt te hopen dat deze terugblik leidt tot verdere verbetering van de vooruitzichten. Dat is het grootste nut van geschiedschrijving.

Haren (Gr.).

F. HARTOG.

Adverteer in „E.-S.B.”

³⁾ Zie hiervoor ook het artikel van schr. dezes over „De vakbeweging als pressiegroep” in „E.-S.B.” van 1 mei 1963.

De structuur van de onderneming

(II)

In het vorige artikel ¹⁾ is getracht, overeenkomstig het advies van Prof. Polak, analytisch door te dringen in de samenhangen van het eigentijds gebeuren. Deze „analyse” voert mij tot de stelling, dat de emancipatie, de mondigheid van de werknemer, in het milieu van het bedrijf en de werksituatie nog onvoldoende tot haar recht komt. Maar wij hebben toch onze ondernemingsraden? Kent de Nederlandse werknemer dan niet een zelfs wettelijk gefundeerd recht van medezeggenschap? Men kan hier lang en breed over discussiëren en, zulks doende, in een eindeloze begripsverwarring terecht komen.

Ik waag het te stellen, dat het instituut van de ondernemingsraden voor de praktijk in het overgrote deel van het Nederlandse bedrijfsleven nauwelijks tegemoet komt aan de bedoeling, de werknemer meer te betrekken in het bedrijfsgebeuren, noch ook dat in de huidige situatie van enige werkelijke medezeggenschap kan worden gesproken. Een omvattend onderzoek naar de reële werking en invloed van het instituut ondernemingsraden is hier te lande (nog) niet ingesteld, al meen ik te weten, dat het wetenschappelijk bureau van het N.V.V. in de eigen ledenkring zich wel met sociologische research op dit terrein heeft beziggehouden. Mijn hypothese is echter, dat een dergelijk onderzoek aan het licht zou brengen, dat de ondernemingsraad voor de werknemer geen levend instituut vormt.

De oorzaak hiervan moet, dunkt mij, in de eerste plaats gezocht worden in de vorm die er in onze wetgeving aan gegeven is en de plaats, die het in de onderneming is toegerekend. Het instituut ondernemingsraad, zoals wij het kennen, draagt kennelijk het stempel van een bepaalde in ons land sterk levende visie op de onderneming als organische eenheid van kapitaal en arbeid, het stempel van het sociaal-ethische postulaat van de arbeidsgemeenschap. De ondernemingsraad is een orgaan van de onderneming en niet een vertegenwoordiging van het personeel tegenover de bedrijfsleiding. Dit is een wezenlijk andere opzet dan die, welke wij in de Duitse medezeggenschapswetten aantreffen. Krachtens art. 49 van het Betriebsverfassungsgesetz geldt voor de Betriebsrat de volgende opgave:

„Arbeitgeber und Betriebsrat arbeiten im Rahmen der geltenden Tarifverträge vertrauensvoll und im Zusammenwirken mit den im Betrieb vertretenen Gewerkschaften und Arbeitgebervereinigungen zum Wohl des Betriebs und seiner Arbeitnehmer unter Berücksichtigung des Gemeinwohls zusammen”.

In deze formulering komt dus reeds tot uitdrukking, dat werkgever en Betriebsrat als te onderscheiden partijen of partners in het raam van de onderneming moeten worden gezien, die op voet van gelijkheid kunnen discussiëren en zelfs onderhandelen. Het is in Nederland ook in het politiek-staatkundige vlak een bekend feit, dat wij enige moeite hebben met verschijnselen als oppositie en belangenvertegenwoordiging. Het begrippenpaar „beginsel en belang” wordt veelal in resp. positieve en negatieve zin geïnterpreteerd.

De vraag blijft, of het van werkelijkheidszin getuigt, de onderneming te beschouwen als een organisch verband. In het rapport „Open ondernemerschap” is deze vraag

uitvoerig behandeld, uitgaande van de denkbeelden van de Fransman Hauriou over de onderneming als „institution” ²⁾. De samenstellers van het rapport zetten zich hierbij af tegen de katholieke interpretatie van Hauriou's gedachten, zoals deze hier te lande door Prof. Dr. J. J. M. van der Ven en Dr. I. A. C. van Haren vertolkt zijn. In tegenstelling tot de opvatting van laatstgenoemden is de conclusie van de liberale rapporteurs, dat Hauriou's leer „bij uitstek individualistisch” is. De definitie van de naamloze vennootschap, de onderneming, als de concretisering van een idee: „la mise en action d'une affaire, c'est-à-dire d'une entreprise de spéculation”, dient hierbij als grondslag. De onderneming als een geconcretiseerd idee, de ondernemer als de drager van de idee, dit blijkt anno 1962, nog als een wezenlijk stuk maatschappij-beschouwing te kunnen worden aanvaard.

Logischerwijze leidt deze visie tot de volgende conclusie:

„Zo zal de onderneming in welke juridische vorm ook gedreven, steeds met alle beslistheid van de werknemers moeten eisen, dat zij hun plaats in het bedrijf aanvaarden en zelfs con amore aanvaarden” ³⁾.

Ik neem niet aan, dat in de praktijk van het bedrijfsleven een dergelijke gratuite uitspraak enig werkelijkheidsgehalte zal blijken te bezitten. Even logisch voert de bovengereleveerde gedachtengang tot een romantisering van het ondernemerschap, welke misschien past in de traditie van de Amerikaanse „National Association of Manufacturers”, maar die, naar ik aanneem, toch door weinig Nederlandse ondernemers onderschreven zal worden. Opvallend is tenslotte, dat de rapporteurs niet de consequentie uit de door hen vertolkte visie getrokken hebben met betrekking tot de „organische” constructie van onze ondernemingsraden.

De verleiding is groot, een parallel te trekken tussen de leer van de „institution” van Hauriou en de Hegeliaanse staatsfilosofie. In hoeverre komt de opvatting van de onderneming als „geconcretiseerde idee” overeen met Hegels opvatting omtrent de staat als „objektive Geist”? Voorts blijkt het dat, zoals de Hegeliaanse filosofie aangrijpingspunten biedt zowel voor „links” als voor „rechts”, de leer van Hauriou uitgangspunt kan zijn voor een diametraal uiteenlopende visie op de onderneming. Naar mijn gevoelen is noch de verabsolutering van de „idee” onderneming, zoals deze in het rapport „Open ondernemerschap” tot uitdrukking komt, noch de opvatting van de onderneming als een organisch verband, als een arbeidsgemeenschap, een reëel en aanvaardbaar uitgangspunt.

„What seems to be required is a theoretical approach to management which treats the firm as a plural society rather than as the organic unity which most theorists appear hitherto to have represented it to be. The problem of government of a plural society is not to unify, integrate or liquidate sectional groups and their special interests in the name of some overriding corporate existence, but to control and balance the activities of constituent groups so as to provide for the maximum degree of freedom of association and action for sectional and group purposes consistent with the general interest of the society as conceived, with the support of public opinion, by those responsible for its government” ⁴⁾.

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 10 juli 1963.

²⁾ Zie blz. 124 e.v. en bijlage I van het rapport, blz. 374-380.

³⁾ „Open ondernemerschap”, blz. 75.

De in dit citaat gegeven visie op de „menselijke verhoudingen” in de onderneming lijkt mij meer in overeenstemming met de werkelijkheid dan de bovengenoemde opvattingen. De „vermaatschappelijkste” onderneming is krachtens wezen en doelstelling een economische categorie. De moeilijkheid is, dat de doelstelling van de onderneming niet (meer) in klare eenvoud is aan te duiden. Indien wij met Lambers van oordeel zijn, dat de doelstelling van de onderneming is, het waarborgen van eigen voortbestaan, dan kan de betekenis en de zin hiervan niet meer scherp worden omlijnd. In negatieve zin betekent het in elk geval iets anders dan de maximalisering van de winst, het winstmotief „tout court”. Wat dan wel?

Er zijn wel eens pogingen gedaan het doel van de onderneming te codificeren. Een aantal grote Amerikaanse ondernemingen heeft zich beijverd een „business philosophy” op te stellen. Dit zijn over het geheel genomen stuk voor stuk getuigenissen van een sterk ontwikkeld maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van het algemeen belang, de afnemers, de aandeelhouders en „last but not least” de werknemers. Wij staan in Nederland over het algemeen nogal sceptisch tegenover een dergelijk openbaar beleden credo van ondernemerszijde.

Ook voor de Nederlandse geïnstitutionaliseerde onderneming is er echter geen absolute, klaar te omlijnen en te kwalificeren, doelstelling. Er is op het minst genomen niet een uitsluitend bedrijfseconomisch richtsnoer waaraan al het andere zonder meer ondergeschikt kan worden gemaakt. Wat is dat andere en aan welke normen moet het worden getoetst? Het andere is: het algemeen belang, het belang van de afnemers, het belang van de aandeelhouders, het belang van de werknemers. Met al deze „belangen” dient in het concrete bedrijfsbeleid rekening te worden gehouden, hetzij op grond van „morele” overwegingen, hetzij onder druk van buitenaf. Het behartigen van deze belangen is onlosmakelijk verweven in het totale ondernemingsbeleid, het geïntegreerde management. In het licht van deze „eenheid van beleid” doet Van Harens onderscheid tussen een onderneming in vermogensrechtelijke zin en een onderneming in personenrechtelijke zin aan als een gewrongen juridische constructie⁵⁾.

Het merkwaardige verschijnsel doet zich nu voor, dat de moderne ondernemingsleiding, ondanks het feit dat van een „exclusief” bedrijfseconomisch beleid geen sprake meer kan zijn, van verschillende kanten ter verantwoording wordt geroepen. Er is dus kennelijk geen sprake van een alom aanwezig vertrouwen in een — afgezien van goede intenties — juiste belangenbehartiging door de ondernemingsleiding. Er is een roep om meer openbaarheid, er wordt aangedrongen op de aanstelling van „commissarissen algemeen belang”, er zou een Vennootschapskamer moeten komen. Kortom, de onderneming staat op de tocht.

Ik heb in het hieraan voorafgaande artikel al gesteld, dat ik het niet tot mijn taak reken mij te mengen in de discussie over de wenselijkheid en doelmatigheid van dergelijke bedrijfsexterne toetsings- en controle-instansies. Men kan zeker niet zeggen, dat het de overheid, als hoedster van het algemeen belang, geheel ontbreekt aan midde-

len om het beleid van de afzonderlijke ondernemingen te controleren of hierop hetzij rechtstreeks, hetzij indirect via fiscale en sociaal-economische wetgeving invloed uit te oefenen. De aandeelhouders beschikken, zij het in het huidige stadium mogelijk in onvoldoende mate, over mogelijkheden om zich een beeld te vormen van de gang van zaken in de onderneming en een oordeel uit te spreken over het gevoerde beleid. De werknemers hebben hun ondernemingsraad, waarin hun representanten krachtens art. 6 van de Wet tot taak hebben:

„zulks onder erkenning van de zelfstandige functie van de ondernemer, naar vermogen bij te dragen tot een zo goed mogelijk functioneren van de onderneming”.

In deze formule wordt derhalve de ondernemingsraad omschreven als een orgaan van en voor de onderneming, waarin „zoveel mogelijk alle categorieën” werknemers, onder voorzitterschap van hun directeur, tot heil van de onderneming dienen samen te werken. De wetgever heeft er voor gewaakt, in de wet ook maar iets op te nemen, dat de mogelijkheid van tegengestelde belangenopvattingen zou kunnen suggereren. Alles wat de principiële organische eenheid in het sociale verband van de onderneming zou kunnen verstoren, moest worden vermeden. Wel stelt de wetgever met zoveel woorden de zelfstandige functie van de ondernemer veilig, maar aangezien deze „zelfstandige” ondernemer tegelijkertijd, als voorzitter, deel uitmaakt van de ondernemingsraad, is dit instituut daarmee bij voorbaat ontkracht. De wet heeft met andere woorden de ondernemingsraad op een zodanige wijze ingekapseld, dat van een zelfstandig leven, een zelfstandige groei en ontplooiing geen sprake kan zijn, alle goede bedoelingen ten spijt.

Het instituut van de ondernemingsraden heeft geen wezenlijke wijzigingen gebracht in de sociale verhoudingen hier te lande, niets wezenlijks daaraan toegevoegd. Het leeft niet of nauwelijks onder de vertegenwoordigde werknemers, het betreft de werknemer niet sterker bij het bedrijfsgebeuren, zelfs minder, dan zulks met andere middelen, verticale bedrijfsbesprekingen e.d., mogelijk zou zijn geweest. Men kan hiervoor bezwaarlijk de Nederlandse ondernemerswereld aansprakelijk stellen. Aan goede wil heeft het in deze kring zeker niet ontbroken. Ook de werkgeversorganisaties hebben zich beijverd hun leden van voorlichting te dienen over de taak als voorzitter van de ondernemingsraad. Ik herinner mij echter, hoe enige jaren geleden, op veler verzoek, in het orgaan van de katholieke werkgevers, bij wijze van voorbeeld, een uitgebreide catalogus werd opgenomen van onderwerpen, welke in vergaderingen van de ondernemingsraden zouden kunnen worden behandeld. Een uitgesprokener testimonium paupertatis was nauwelijks denkbaar. Ook tijdens de discussie ter vergadering van de Maatschappij voor Nijverheid en Handel te Boskoop werd nog eens onderstreept, dat de taak van de ondernemingsraden uitgebreid, verbreed, verdiept zou moeten worden.

Welke dimensie men er ook aan zal willen toevoegen, het zal alles niets uitmaken, zolang men de ondernemingsraad niet als een zelfstandig vertegenwoordigend orgaan wenst te aanvaarden; zolang niet de ruimte geschapen wordt tussen ondernemingsleiding en ondernemingsraad, welke nodig is voor belangenbehartiging ten behoeve van de „sectional groups”, welke in „the firm as a plural society” reëel aanwezig zijn. Zolang men vasthoudt aan de illusie van het organische sociale verband der arbeidsgemeenschap,

⁴⁾ N. S. Ross: „Organized Labour and Management, the United Kingdom” in „Human Relations and Modern Management”, ed. E. M. Hugh-Jones, Amsterdam 1958, blz. 101.

⁵⁾ Dr. I. A. C. van Haren: „Personeelsbeleid en Ondernemingsstructuur”, Assen 1961.

blijft de ondernemingsraad een inhoudsloos instituut, een lege huls.

Ik kom met deze opvatting in lijnrechte tegenspraak met hetgeen de heer Hamburger op blz. 49 en 50 van zijn preadvies stelt. Ook hij concludeert tot de wenselijkheid, de ondernemingsraad zich te laten ontwikkelen tot een zelfstandig instituut. Dit impliceert naar zijn mening echter dat de raad niet gezien mag worden als een orgaan ter behartiging van de werknemersbelangen, maar als een overlegorgaan. Het zelfstandige karakter van de ondernemingsraad wordt in deze redenering, als ik het goed begrijp, geïdentificeerd met het niet gebonden zijn. Als de leden van de raad echter niet geacht kunnen worden iets of iemand te vertegenwoordigen, wat is deze raad dan op zijn best meer dan een losse verzameling goedwillende individuen?

Het huidige stelsel van ondernemingsraden heeft aldus sedert 1950 de realisering van de medezeggenschap niet naderbij gebracht. Het begrip medezeggenschap roept in de discussie sterk tegenstrijdige reacties op. Er zijn allerlei geladen gedachtenassociaties mee verbonden: bedrijfsdemocratie, uitholling van de ondernemersvrijheid, emancipatie, belangenstrijd. Het is een moeilijke opgave om zich in een dergelijke sfeer een evenwichtig oordeel over dit vraagstuk te vormen.

Ongetwijfeld vindt de medezeggenschapsgedachte ook ergens haar wortels in het revolutionaire anarcho-syndicalisme. Van deze revolutionaire oorsprong is het echter ver verwijderd. Het vraagstuk van de medezeggenschap beweegt zich in onze tijd niet meer in de sfeer van de klassenstrijd-ideologie. De medezeggenschapsgedachte ontketent evenmin een spontane, massale beweging tegen een als onhoudbaar ervaren sociale situatie. Er is tenslotte op het stuk van de medezeggenschap in onze sociale geschiedenis geen doorlopende ontwikkelingslijn aan te geven⁶⁾. Hebben wij hierbij dan uitsluitend te doen met studeerkamer-gedachtenspels van sociale theoretici? Het feit, dat zovelen vanuit de praktijk van het sociale leven zich met dit vraagstuk bezighouden, weerspreekt dit dunkt mij voldoende.

In ons land heeft Van Zuthem tot dusver het meest fundamenteel over de hier aan de orde zijnde problematiek zijn licht laten schijnen. Ook hij stelt de vraag:

„Als iedereen nu rustig het hem opgedragen werk doet en de organisatie zorgdraagt voor de realisering van het doel, waarom dan extra drukte voor dingen, die er (mogelijk) niets toe doen?“⁷⁾

Afgezien van sociaal-ethische overwegingen, ziet hij de noodzaak, deze vraag onder ogen te zien, vooral gelegen in het sociologische feit, dat de sociale afstanden in de onderneming te groot zijn, de sociale integratie derhalve te gering, hetgeen het ontstaan van een normatieve integratie (de gerichtheid op een als gezamenlijk ervaren doelstelling) belemmert of zelfs kan aantasten.

De gevolgen hiervan zijn:

1. toenemende ontevredenheid onder de werknemers wier verwachtingen niet worden beantwoord;
2. toenemende tegenstellingen tussen bedrijfsleiding en werknemers en tussen werknemerscategorieën;

⁶⁾ Opvallend is het in dit verband, dat met betrekking tot de ondernemingsraden vrijwel uitsluitend wordt verwezen naar het voorbeeld van het voor hun tijd progressieve initiatief van Stork en van Marken, personeelskernen in te stellen.

⁷⁾ Dr. H. J. van Zuthem: „De integratie van de onderneming als sociologisch vraagstuk“, Assen 1962, blz. 77.

3. toenemende apathie onder de werknemers⁸⁾.

Ook Van Zuthem toont zich sceptisch ten aanzien van het effect van vele zaken in de sfeer van het personeelsbeleid. Zonder dat hij dit in zijn studie concreet uitwerkt, komt ook hij tot de conclusie, dat het voor de hand ligt de wortels van het kwaad te zoeken in de huidige structuur van de onderneming. Naar mijn persoonlijke indruk is het grootste kwaad, dat onze samenleving als geheel en de verhoudingen binnen de onderneming bedreigt, de apathie, de gedesinteresseerdheid, de onverschilligheid, welke ons sociale leven in toenemende mate karakteriseert. Dit manifesteert zich op het politieke vlak, het komt ook tot uitdrukking in de relatie werknemer - bedrijfsleiding, onderneming en ondernemingsdoel.

Dit „Entfremdings“-verschijnsel is het wezenlijke sociale vraagstuk van het moment in dit land. Bij alle economische dynamiek dreigt ons sociale leven meer en meer te versralen in sociale technieken, verouderde opvattingen en verstarde vormen. Als dit probleem mede zijn grond vindt in de structuur van de onderneming, dan zal ook in een wijziging van deze structuur naar een oplossing gestreefd moeten worden. Daarmede is het vraagstuk van de medezeggenschap in wezen herleid tot het vraagstuk van de medezeggenschap. Immers, „... the Government of (plural) societies is notoriously a more complex and difficult task than is the case with those whose structure is monolithic and authoritarian in character“⁹⁾.

De aanvaarding van medezeggenschap door de werknemers tast de uiteindelijke beslissingsmacht en verantwoordelijkheid van het management niet aan. Een dergelijke interpretatie behoeft aan het begrip medezeggenschap niet gegeven te worden. Het dwingt de ondernemingsleiding echter wel tot een voortdurende consultatie van en rekening houden met de opvattingen en standpunten welke onder de werknemers naar voren komen. Dit vooronderstelt de mogelijkheid van een dialoog op voet van gelijkheid tussen ondernemingsleiding en werknemersvertegenwoordiging over die zaken, welke ter medezeggenschap aan de laatste zijn gegeven.

De ruimte voor zulk een dialoog is er in het kader van de wet op de ondernemingsraden niet. In de eerste plaats ontbreekt het, zoals gezegd, de ondernemingsraad te enen male aan *zelfstandigheid*, terwijl voorts gesteld kan worden, dat de wetgever alles heeft nagelaten om in de ondernemingsraad een *met gezag bekleed instituut* te vestigen. Zelfstandigheid en gezag zijn echter de prealabele voorwaarden waaronder reële medezeggenschap tot haar recht kan komen. Gezag zal hetzij berusten op de macht van de vertegenwoordigde groep, hetzij op een door de wetgever verleende legitieme status. De vaagheid en voorzichtigheid waarmee de taak en de bevoegdheden van de ondernemingsraad omschreven zijn, draagt er weinig toe bij, het aanzien van het instituut ondernemingsraad in de ogen van management en werknemer beide, te vergroten.

Er zijn zwaarwegende argumenten aan te voeren tegen de opvatting, de ondernemingsraad tot een verlengstuk van de vakbonden te hervormen en er aldus een op macht gebaseerd gezag aan toe te kennen. Afgezien van de vraag, of de vakbeweging dit zou wensen, behoeft slechts gedacht te worden aan het probleem van de representativiteit¹⁰⁾.

⁸⁾ Van Zuthem, t.a.p. blz. 78.

⁹⁾ N. S. Ross, t.a.p. blz. 102.

¹⁰⁾ Dit betekent echter allerminst, dat aan de vakbeweging alle invloed op en medewerking aan het ondernemingsraad-werk ontzegd moet worden.

Een radicale wettelijke herziening van de plaats en de taak van het instituut ondernemingsraden zou te verkiezen zijn. In het huidige sociaal-politieke klimaat zal een wetswijziging in deze zin echter weinig kans maken. Dit neemt niet weg, dat het een zaak van gezonde en gedurfde visie zou zijn indien de ondernemingsleiding op eigen initiatief bereid is aan de werknemersvertegenwoordiging de zelfstandigheid en het gezag toe te kennen, die het voor werkelijk zinvolle medezeggenschap behoeft. De mogelijkheid hiertoe bestaat wel degelijk, indien in nauw overleg met de vakbeweging en de bestaande ondernemingsraad een statuut wordt ontworpen waarbinnen de ondernemingsraad de kans wordt gegeven een wezenlijk instrument te zijn in de dynamiek van het ondernemingsbeleid. Dit betekent niet, dat de raad bij het totale complexe beleid zou moeten worden ingeschakeld.

De discussie rondom het vraagstuk blijft dikwijls teveel en te emotioneel steken in de vraag, of aan de werknemers invloed op de economische gang van zaken moet worden toegekend. Dit is voorshands een weinig relevante discussie, al is er alles voor te zeggen, de werknemersvertegenwoordiging zo openhartig mogelijk voor te lichten over het bedrijfseconomische beleid en de economische gang van zaken. Wezenlijker is het, dat de ondernemingsraad zich zelfstandig een mening kan vormen en zich ook kan uitspreken over alle zaken, welke de positie van de werknemers in de onderneming rechtstreeks raken. Dit betreft dus in feite het personeels- en sociale beleid als aspect van het geïntegreerde ondernemingsbeleid. Aan de ondernemingsraad dient de mogelijkheid te worden geboden zich over onderwerpen als het promotiebeleid, het opleidingsbeleid, het beleid met betrekking tot hygiëne en veiligheid, vakantieregelingen, beloningssystemen, organisatievraagstukken, ontslagkwesties e.d. een oordeel te vormen en hierover een eigen mening naar voren te brengen. De hier genoemde onderwerpen vormen geen uitputtende reeks. In dit opzicht ga ik geheel mede met hetgeen Prof. Polak op blz. 83 van zijn preadvies stelt, alsook met diens stelling, dat een nauwkeurige afgrenzing en omschrijving noodzakelijk is ¹¹⁾.

Mits binnen de duidelijk aangegeven grenzen ruimte wordt gelaten voor initiatief en oordeelsvorming door de ondernemingsraad kan dit de grondslag vormen voor een werkelijke dialoog op voet van gelijkheid tussen management en ondernemingsraad. De zelfstandigheid en het gezag van de raad kan versterkt worden door de wezenlijke functie van dit instituut als belangenvertegenwoordiger van werknemers en werknemerscategorieën ook reglementair te constitueren. Dit houdt in, dat de leden van de ondernemingsraad „zelfstandig”, d.w.z. zonder deelname van hun „voorzitter” — de benoeming van een werknemer-vice-voorzitter ligt voor de hand —, in eigen kring over de te behandelen zaken kunnen discussiëren. Aan de ondernemingsraad zou voorts de mogelijkheid gegeven moeten worden, wederom goed gereguleerd, de communicatie met de vertegenwoordigden reële inhoud te geven. In dit verband kan gedacht worden aan „sprekuren” van de ondernemingsraad, eigen publikatiemogelijkheden e.d.

Een hervorming van het instituut ondernemingsraad in de bovenbedoelde zin is voor het management een waag-

¹¹⁾ Alleen lijkt het mij uiterst twijfelachtig of het onderwerp staking een kwestie is, welke de ondernemingsraad regardeert.

stuk. Een discussie op voet van gelijkheid kan spanningen oproepen. Men geve zich echter niet over aan de illusie, dat in het sociale verband van de onderneming thans geen latente spanningen aanwezig zijn. Door de hier geschetste hervorming roept men geen spanningen op, die niet reeds aan de sociale gezondheid van de onderneming vreten. Bovendien blijkt uit de Westduitse ervaring in het overleg tussen Betriebsrat en Management, dat het hierbij zelden of nooit komt tot acute conflictsituaties, welke een beroep op het „Arbeitsgericht” noodzakelijk maken ¹²⁾. Het in het bovenstaande gestelde komt in feite neer op een vrijwillige abdicatie van het management met betrekking tot de autonome soevereiniteit op het gebied van het sociale en personeelsbeleid ¹³⁾.

Men behoeft van dit alles geen wonderen te verwachten. Uiteraard blijft het effect van ieder tegenwoordigend systeem beperkt. Ook zal het er niet toe leiden — het is echter de vraag of dit de bedoeling is — dat onze ondernemingen in blijde arbeidsgemeenschappen zullen veranderen. Het kan echter wel een doorbreking betekenen van de starre en eenzijdige vormen, waarin de sociale structuur van onze ondernemingen gevangen is. Het is een waagstuk, dat waard is gewaagd te worden. Ook voor de vakbeweging is het een waagstuk. De houding van de vakbeweging tegenover het vraagstuk van de medezeggenschap wordt gekenmerkt door een sterke mate van ambivalentie. Dit blijkt wederom uit de formuleringen op dit punt in de recente actieprogramma's van de vakcentrales. Wat hierover in het C.N.V.-programma gesteld wordt, gaat niet veel verder dan een aansporing aan de ondernemingsleiders, een verantwoord sociaal en personeelsbeleid te voeren. Met betrekking tot de medezeggenschap — dit geldt ook voor het N.V.V./K.A.B.-programma — trekt men zich al gauw terug op de eis van meer openbaarheid inzake het bedrijfseconomisch beleid, externe toetsing e.d. De functie van de ondernemingsraad komt nauwelijks ter sprake, tenzij in de eis met betrekking tot een aan de werknemersvertegenwoordiging toe te kennen enquête-recht, waarmee ik mij overigens gaarne zou willen verenigen.

Deze voorzichtigheid in de benadering van het vraagstuk heeft een plausibele grond. Iedere invloedsuitbreiding van de ondernemingsraad stuit ook op invloedsferen welke thans (nog) tot het domein van de vakbeweging behoren. In een nieuwe afbakening van de taak en bevoegdheden van de ondernemingsraad dienen de vakorganisaties derhalve ten volle gekend te worden. Met name stelt dit de vraag aan de orde of de huidige zeer gedetailleerde vorm van onze C.A.O.'s geen beperkingen dient te ondergaan, bijv. op het terrein van de beloningssystemen (dus niet met betrekking tot de loonhoogte), uitgewerkte vakantie-regelingen e.d. Ook tussen ondernemingsraden en vakbonden kunnen spanningen optreden. De Westduitse sociaal-politieke praktijk kent ook hiervan vele voorbeelden ¹⁴⁾.

¹²⁾ Prof. Dr. W. Weddigen en Prof. Dr. F. Voigt: „Zur Theorie und Praxis der Mitbestimmung”, Berlijn 1962.

¹³⁾ Bij mijn weten is er, met name in Engeland, althans één voorbeeld van een dergelijke op vrijwillige basis geconstitueerde herziening van de ondernemingsstructuur en wel bij de Glacier Metal Cy. Men leze in dit verband: W. Brown: „Exploration in Management”, Londen 1960.

¹⁴⁾ Desondanks zal op het komende D.G.B.-congres een uitbreiding van de medezeggenschapswetgeving als één van de voornaamste actiepunten aan de orde worden gesteld.

Afwezigheid van spanningen behoeft nog niet zonder meer positief gewaardeerd te worden. Het kan ook op een tekort aan dynamiek wijzen, een dynamiek welke op zichzelf een voorwaarde voor vooruitgang kan zijn.

In onze, in de letterlijke zin van het woord, „topzware” sociaal-politieke structuur ontbreekt het in sterke mate aan sociale dynamiek. Het accent zal meer verlegd moeten worden naar de basis van de sociaal-politieke pyramide. Wij mogen er dunkt mij geen vrede mee hebben, dat zoals Prof. Lambers constateert, de onderneming als „institutie

zeer wel kan doorbestaan en normstellend blijven als degenen, die onder haar gezag vallen, hetzij geestelijk of wettelijk, de gestelde doeleinden of normen vrijwel koud laten”. Om het geestelijke en intellectuele potentieel, dat ook op de „onverantwoordelijke” niveaus van de ondernemingshiërarchie wel degelijk aanwezig is, te activeren, zal naar andere geëigende structuurvormen moeten worden gezocht. Met het bovenstaande is gepoogd aan de huidige discussie hierover, in deze richting, een positieve bijdrage te geven.

Vlaardingen.

R. P. HAVEMAN.

O.T.H.C. - 100 jaar

Een stukje economische geschiedenis van Indonesia

(III)

De nu komende jaren liggen eigenlijk nog niet ver genoeg achter ons om voldoende reliëf te vormen voor een juiste evaluatie der snel op elkaar volgende gebeurtenissen. Trouwens, naar een uitspraak van President Soekarno is de revolutie van Indonesia ook op dit ogenblik nog niet voltooid.

Wij zetten in dit slotartikel onze beschrijving voort als een soort van „fact-finding” in een tijdsbestek van ongeveer de laatste anderhalve decade voor het 100ste geboortjaar van het O.T.H.C. ten einde zijn na-oorlogse bedrijfs-politiek te kunnen verstaan.

Alhoewel aanvankelijk niet wars van internationale samenwerking is het hoe langer hoe duidelijker geworden wat de Indonesische staat economisch beoogt en waartoe zij niet zelden door de omstandigheden wordt gedwongen. In wezen komt het hierop neer. De Republiek Indonesia wil niet alleen als staat soeverein zijn, maar ook in elk ander opzicht, cultureel, sociaal en economisch. Dit staats-idee doet een specifieke „homo indonesiensis” geboren worden, een geheel ander typus dan de „inlander” van 300-jarige koloniale „breeding”, door middel van „dikotjok”, „digodok”, „digemblèng” (letterlijk: schudden of klutsen, koken, binden of verenigen), een Indonesisch mens dus die verre van kapitalistisch en imperialistisch zal streven naar de verwezenlijking van de welvaartstaat, een gemeenschap welke mede op rechtvaardigheid zowel als vrijheid van godsdienst (pantja-sila) is gefundeerd met als devies „Bhineka Tunggal Ika” (eenheid in verscheidenheid). Modern heet het: Socialisme à la Indonesia.

Zulks betekent een ganse ommekeer in de doelstelling van het bedrijfsleven. Het zaken doen is niet meer „business for business sake”, maar het moet zijn doelpunt vinden in het dienen niet meer van de eigen zak maar van de gemeenschap, van land en van volk, waartoe de staat zal medewerken door in te grijpen waar het noodzakelijk is, doch vooral door leiding te geven door middel van overheidsmaatregelen.

Voor het O.T.H.C. wil dit zeggen, dat de belangen van de eigenaars, of de familie, plotseling secundair moeten worden beschouwd, terwijl de verdere concernontwikkeling niet als toentertijd in de ongestoorde eigen, typische sfeer

van het particuliere initiatief kan geschieden, doch veel meer dan ooit zal zij worden onderworpen aan de invloed van machtsfactoren van hogerhand. Een en ander vereist een mentale omschakeling van de aandeelhouders en van het personeel.

Allereerst paste Oei Tjong Hauw een selectie toe in het personeelscorps. Zij die voor de nieuwe taak mentaal meer geschikt werden geacht kwamen op de voorgrond, hetgeen niet steeds betekende het bekleden van een hoge rang. Reeds in de Japanse occupatieperiode kwam het dikwijls voor, dat een ondergeschikt geëmployeerde gemakkelijker bij een hogere autoriteit terecht kwam dan zijn baas. Dit geldt in het algemeen voor heel het Oosten; niet de organisatorische rangordening is bepalend, maar de persoonlijke betrekking. Een strijdmakker, een bekende tijd- of lotgenoot zegt meer dan de hoogst geplaatste maar onbekende „thaokèh”.

Deze gang van zaken was weliswaar heel aangenaam in de menselijke verhoudingen, maar baarde onnoemelijk veel zorg bij de vaststelling en honorering der functies. Was het kennis of was het connectie die de doorslag gaf? Oei Tjong Hauw was het gegeven om vaak het juiste antwoord te vinden. Selectie was ook uit andere hoofde geboden. De Japanse autoriteiten verzegelden aanvankelijk alle kantoren van het Concern; het overgrote deel van het personeel moest derhalve op wachtgeld worden gesteld. In deze periode maakten velen kennis met de avontuurlijke zijde van het koopmanschap in oorlogstijd. Er was een bloeiende „tjatut” (zwarte) markt. Vele verschuivingen in rijkdom hadden plaats, hetgeen ook verscheidenen onder het personeel ten deel viel en deze kwamen niet terug. Maar zij die het wel deden (het merendeel) moesten als het ware geherclassificeerd worden aler zij weer in het gareel konden lopen.

De Nederlandse werkkrachten werden geleidelijk aan vervangen, deels door vrijwillig vertrek naar Europa i.v.m. hun door de internering geknakte gezondheid, deels door overplaatsing naar in het buitenland gevestigde kantoren of door afvloeiing.

De Indonesianisering van het personeel werd door hem bewust ingeluid, d.w.z. niet als façade-politiek. Dit was

gemakkelijker gezegd dan gedaan, daar de veelvuldige kabinetswisseling op basis van partijprogramma een neutrale keuze vrijwel onmogelijk maakte. Bovendien was de staat als werkgever een geduchte concurrent, in het bijzonder als de kandidaat in het vooruitzicht werd gesteld om in het buitenland te worden geplaatst. Tenslotte was het Concern zelf niet altijd even aantrekkelijk voor een „asli” (autochtoon) om het te vertegenwoordigen bij wijze van spreken door „la faute de la qualité”. Enerzijds werd het erkend als een wereldzaak van formaat, anderzijds was het daarom juist ook een bolwerk van het kapitalisme. Door de zo zakelijk mogelijk doorgevoerde organisatie kreeg het een „international outlook”; de overzeese kantoren waren juridisch geen agentschappen van de Indonesische moedermaatschappij, doch opgericht naar de wetten van het land van vestiging met als regel ook een buitenlander (burger van het betrokken land) aan het hoofd. De tendens des lands was daarentegen het nationalisme in al zijn uitingsvormen.

Aandacht vergde tevens de topleiding. De vier zoons, volwaardige erfgenamen uit het laatste huwelijk van de Majoor, zijn volwassen geworden en in tegenstelling tot al zijn andere kinderen hebben deze niet alleen in den vreemde (Verenigde Staten, Zwitserland en Nederland) hoger onderwijs genoten, maar zijn er ook langer moeten verblijven wegens de oorlog. Het toeval wilde dat Kian Gwans kantoren in het buitenland onmiddellijke voorziening behoeften en aldus detacheerde Oei Tjong Hauw twee zijner broeders in New York, één in Amsterdam, één in Singapore, twee in Bangkok en behield de jongste bij zich. Hij handhaafde zijn positie als „supreme commander” en aldus kon het Concern weer draaien.

Ten behoeve van het regeringscontact werd het hoofdkantoor van Semarang naar Djakarta verplaatst. Van de industriële bedrijven draaiden eerst alleen die fabrieken welke intact waren; aan de rehabilitatie van de rest kon nog niet worden gedacht. Het was uiteraard de handelsafdeling, welke direct op volle toeren kon worden ingezet.

Oei Tjong Hauw begreep evenwel, dat het voortgaan op de oude voet uitgesloten was. De regeringsautarkie, reeds vóór de oorlog begonnen, verscherpt in de Japanse bezettingsjaren, nam daarna geen einde. Integendeel, de autarkie gebruikte dezelfde middelen maar kreeg een ander doel. Een snelle aanpassing binnen het kader van Kian Gwan aan de principieel veranderde omstandigheden was praktisch niet doenlijk. Nog steeds kleefden aan haar structuur de zgn. familie-boedelvraagstukken waardoor het „de-familieseren” niet vlug genoeg kon plaats hebben. En Oei Tjong Hauw voelde niets voor een nieuwe Kian Gwan-façade door middel van een blote Indonesische naamsaanvaarding. Het bewijs van zijn begripen van de tijdgeest moest gezocht en gevonden worden buiten het enge Kian Gwan-verband. Het Concern zou in den vervolge niet meer alleen mogen denken en werken in termen van eigen kunnen en willen, maar meer en meer in volledige coöperatie met derden door de gezamenlijke oprichting van nieuwe vennootschappen.

Hij verlegde hierbij tevens de werkingssfeer van zijn commerciële afdeling. De grote vernielingen in Indonesia zouden z.i. de import van kapitaalgoederen noodzakelijk maken. Het was op dit terrein dat hij besloot terstond de gedachte samenwerking met derden te realiseren en aldus kwam de N.V. Assosiasi Perdagangan Internasional (Api) tot stand, welke zich specialistisch zou toeleggen op de invoer, installatie, reparatie e.d. van grote machinerieën,

tot zelfs complete fabrieken toe, met uitsluiting van Kian Gwan (d.w.z. Kian Gwan moest zich buiten dit soort zaken houden). In overeenstemming met de toen heersende tendens was de basis inderdaad internationaal uitgemeten; het aandeelhouderschap omvatte niet alleen een „asli”-groep maar tevens Mueller America Inc., welke behalve know-how tevens de alleenvertegenwoordiging van M.A.N.-Gutehoffnungshütte bezorgde. Kian Gwan stelde niet alleen kapitaal beschikbaar doch ook kantooruimte en personeel, waaronder één van haar beste „sales managers”.

Al deze bedrijfseconomische handelingen vonden hun oorsprong niet meer in de conventionele adaptatietechniek ener onderneming. Dit soort reorganisaties was legio in aantal. Het Concern was zeer bedreven in bijv. de kunst om de juridische constructie van zijn componenten telkens om te vormen ter verkrijging van een zo gunstig mogelijke fiscale belastbaarheid zoals door de wet toegestaan. Zijn rekeningstelsel was dienovereenkomstig zonder de bijstand van een accountant, die zijn sporen in het Concern zelf heeft verdiend, niet meer op de voet te volgen. Deze afdeling speelde dan ook in de bepaling der juiste bedrijfsresultaten een beslissende rol.

Oei Tjong Hauws heroriëntering was niet allereerst de resultante van het economisch motief. Hieraan vooraf moest ook door hem in zijn binnenste de vraag beantwoord worden: „voor of tegen Republiek”, wilde zijn bedrijfsbeleid harmonisch kunnen worden uitgevoerd in de sfeer van de nieuwe staat. En zijn bevestigende antwoord bleek later duidelijk toen hij metterdaad tijdens de zgn. tweede politieke actie openlijk (met medeweten van de Recomba) hulp verleende aan de geïsoleerde republikeinse gemeente Semarang. Hij bezat daarom de geestelijke kracht om op materieel gebied scheppingen te realiseren in afwijking van de familiäre schabloon.

Midden in dit werk maakte een hartaanval evenwel een einde aan zijn leven. Oei Tjong Hauw overleed te Djakarta op 21 januari 1950; de aan het sterfbed van zijn vader gedane eed om altoos voor Kian Gwan pal te staan had hij ontegenzeggelijk nagekomen.

Het O.T.H.C. leed een in velerlei opzicht zwaar verlies. In de eerste plaats was hij het die het hele geboorteproces van de Republiek Indonesia had meegemaakt; hij kende dan ook zeer velen uit deze betekenisvolle tijd. Met zijn heengaan verdween echter mede de eenhoofdigheid in de topleiding van het Concern. Het was verre van simpel om een equivalent apparaat te creëren. De Chinese traditie zou anders eenvoudig de oudste aanwijzen, maar deze was reeds met gezin en al voor goed gevestigd in Amsterdam. De leeftijd als voornaamste maatstaf te gebruiken voor de vervulling van een zo verantwoordelijke organisatorische taak was ook niet bepaald modern meer, evenmin rationeel. De oplossing werd gevonden in een indeling der concernbelangen in een westelijke en oostelijke sfeer. Het Westen kwam te staan onder het coördinatorschap van de directeur-eigenaar te Amsterdam, het Oosten onder dat van de directeur-eigenaar te Singapore, en het geheel weer onder een Board of Managing Directors, bestaande uit de acht aandeelhouders (het erfdeel van Oei Tjong Hauw werd vertegenwoordigd door zijn oudste zoon) en voorgezeten door de twee coördinatoren.

Met goede moed werd aangepakt en zeker ook met goede wil. Er was bovendien heel wat werk aan de winkel. Kian Gwans belangrijke suikerexport van 60.000 ton naar Bombay op tenderbasis en in concurrentie met Maclaine en Internatio vereiste een volledige samenwerking tussen

Djakarta, Amsterdam en Londen t.b.v. een kloppend „time-charter“-schema. Haar aandeel in de rijstimport van Indonesia tot een omvang van een paar honderd duizend ton 's jaars hield nog meer kantoren volop bezig en gaf aanleiding tot nieuwe vestigingen in Rangoon en Rio de Janeiro.

De Koreaanse oorlog veroorzaakte in het bijzonder een hausse in de rubber. Voor Indonesia in het algemeen was het een „boom“-tijd met al haar naweeën. Aan de plotseling zo sterk opgevoerde vraag voldeed het aanbod veelal door zowel aan de kwantiteit als aan de kwaliteit te tornen, waardoor de zwakte van Indonesia's economische huishouding i.v.m. haar eenzijdig agrarisch karakter werd vergroot. Immers, het is typerend voor elk minder ontwikkeld land dat agrarische produkten of grondstoffen exporteert, dat het zelf niet veel geeft (of kan geven) om het verbruik van zijn produkten te stimuleren, hetzij door wetenschappelijke research, hetzij door de aanwending in het land zelf te verruimen. Het is juist het consumerende land hetwelk de research entameert, evenwel niet alleen om de aanwendingsmogelijkheden te vergroten, doch ook vooral om substituten te kunnen uitvinden. Men vergelijkte bijv. kapok (versus spring mattress en foam rubber), harsen (verdrongen door synthetische), huiden (versus plastic), maar bovenal rubber (synthetische rubber is nu beter en goedkoper).

Het euvel om met de kwaliteit te manipuleren, waarmee binnen korte tijd vrijwel alle andere belangrijke produkten zoals copra, thee en tabak werden besmet, deed veel kwaad aan Indonesia's goede naam op de wereldmarkt. Bij het beëindigen van de Koreaanse oorlog deed zulks zich lelijk voelen; zowel de Amerikaanse als de Engelse „stock-pile“ stopten hun aankopen en gingen daarna over tot gedeeltelijke liquidatie, terwijl hun kwaliteitsclaims scherper werden. De hoogconjunctuur ten onzent sloeg om in een snelle prijsontreddeering over de hele linie. De regering, die reeds eerder werkte met import- en exportlicenties, trachtte met nieuwe maatregelen het kwaad te bezweren; er kwamen barter-systemen, anti-prijsopdrijving en „hoarding“-regelingen, het stelsel van „multiple exchange“ enz. Vele wetsbepalingen werden deels niet begrepen, deels niet tijdig genoeg toegepast en bleken later een bron te vormen van nog meer manipulaties.

Het resultaat was een atmosfeer van economische ontevredenheid, zich voornamelijk uitend tegen de buitenlandse „stock-pile“-politiek en Singapore als opvangmarkt van de smokkelhandel. De binnenlandse politieke situatie begon tegelijkertijd te verslechteren, hier en daar — hoofdzakelijk in Sulawesi en Sumatra — culminerende in openlijke opstanden tegen het centraal gezag.

Bij een dergelijke labiliteit was als altijd één bepaalde tendens overheersend, nl. het opvoeren van het nationalisme. Het in het begin aanvaarde beginsel van internationale samenwerking maakte plaats voor nationale werkzaamheid, in het bijzonder toen Amerika's zgn. Security Aid op een algehele mislukking uitliep.

Voor het O.T.H.C. was het weer tijd om te reorganiseren. De N.V. Api moest nu op nationale leest worden geschoeid; Mueller America Inc. trad als aandeelhouder uit. Ook het Concern zelf moest een verandering ondergaan; het president-directeurschap ging over in handen van Oei Tjong Hauws zoon die wél „warganegara“ (Indonesisch staatsburger) was (de voorganger was door geboorte toevallig van Britse nationaliteit). De „outsiders“-staf kwam tevens meer dan ooit op de voorgrond, ook al omdat besprekingen met de coördinatoren in Singapore en

Amsterdam de Oei-directieleden zeer ambulant maakten.

De anti-Chinese stemming steeg ten top toen bleek dat Taiwan-vliegeniers meededen aan de zijde der opstandelingen. Een krachtige beweging zette zich in om de binnenlandse handel, welke praktisch in handen was van kooplieden van Chinese nationaliteit, stante pede te doen bedrijven door autochtone krachten verenigd in coöperatief verband. Natuurlijk kreeg ook Kian Gwan van deze sentimentsopwelling haar deel te verwerken. Geruchten deden de ronde als zou zij nog betrekkingen onderhouden met Taiwan. Bij nader onderzoek bleek de verdenking te berusten op het vermoeden als zouden de gewraakte betrekkingen bestaan op grond van het huwelijk van een der oudste dochters van de Majoor met Dr. Wellington Koo, die in zijn jongere jaren een hoge functie bekleedde onder de Kuo Min Tang regering van China. De verdenking was spoedig ontzenuwd en daarmee verdween de bedreiging met confiscatie; de reorganisatieplannen konden nu ongestoord worden uitgevoerd.

De gebroeders Oei hebben in het algemeen inderdaad getoond onder de zenuwslopende omstandigheden hun hoofden koel te kunnen houden. In niet geringe mate heeft het personeel daartoe bijgedragen, dat langzamerhand zowel door de moderne scholing als door de Pacific-oorlog, maar meer nog door de nationale revolutie, een andere kijk heeft gekregen op zijn functie en positie in het kader van O.T.H.C.

Hoe langer hoe meer komt de figuur van de rechtspersoon der verschillende n.v.'s in zijn gedachtenwereld op; de natuurlijke personen-eigenaren treden derhalve in hun functioneel verband naar voren, m.a.w. het „thaokheisme“, de verering van het eigenaar zijn als zodanig maakt plaats voor een andere soort van evaluatie. Van zeer groot belang is geweest, dat de aandeelhouders zelf dit geestelijk proces hebben gestimuleerd, waardoor de concernorganisatie veel aan zakelijke waarde heeft gewonnen.

Het is deze nieuwe geest van de eigenaars zowel als van de staf geweest welke de rehabilitatie van de s.f. Kreet in recordtijd mogelijk maakte, welke fabriek voortaan zou draaien op basis van deelgenootschap met de overheid, zomede de bevolkingsriet-bebouwers. De directie voerde gezamenlijk de Bank Industri Negara (de huidige Bank Pembangunan Negara - State Development Bank) en Kian Gwan, terwijl laatstgenoemde verder nog het fabriekspersoneel opleverde.

Dit voorbeeld van een gemengd bedrijf op de brede basis van „Negara, tani en swasta“ (Staat, landbouwer en particulier) was een buitengewoon succes. De Bankdirectie toonde een zeer groot begrip voor het particulier initiatief, haar vertrouwen was volledig en in Kian Gwan's toenmalige technische directeur/adviseur vond zij een waardige tegenhanger, die niet alleen zijn vak verstond maar de Oosterse mentaliteit nog gaaf bezat ondanks zijn briljante Westersé eruditie. (Deze conto a meta bestaat nu nog).

Hierdoor aangemoedigd besloot het Concern tot het oprichten van de N.V. Industrial Management Coy (Imaco), in het bestuur waarvan autochtone leden zijn opgenomen. De naam spreekt voor zichzelf; zij omvat de beheerstaak op het industriële vlak in de ruimste zin des woords; zij houdt verder in het promotorschap, het uitwerken, inbegrepen het uitvoeren van projecten, het openleggen van braak terrein enz., m.a.w. een specialistisch werk waarvoor in de regel het buitenland in aanmerking komt.

Deze ontwikkeling betekent, dat het O.T.H.C. van de zuivere handel is beland bij de industrie en van hier weer

bij de „management” door zowel zijn „managerial” als „technical” apparaat aan derden beschikbaar te stellen, geheel in overstemming met de industriële opkomst van Indonesia. Aldus was het instrumentaal in de oprichting van de Pharmaceutical Processing Industries (N.V. Phapros) te Semarang en laatstelijk in het opnieuw in bedrijf stellen van de s.f. Pakkis, welke aan een semi-gouvernementele organisatie is verkocht. Het Concern is hiermede duidelijk in zijn aard en doelstelling veranderd: het is geworden een apparaat, een zuiver middel tot een doel, dat buiten de eigen gezichtskring ligt. Dienovereenkomstig is de Bankvg Oei Tiong Ham gereorganiseerd; haar financieringstaak is overgenomen door de Inda-Bank (Indonesian Agricultural Bank), terwijl zijzelf zich zou bezighouden met het vermogensbeheer onder de naam van O.T.H.-Trust (het beheer namelijk der vele Chinese particuliere vermogens in de vorm van nagelaten onroerende goederen, kleine plantages e.d.).

De politieke verwickelingen met Nederland over Irian Barat deden de sentimenten evenwel nog hoger oplaaien; zij werkten als olie op het nationalistisch vuur. Nederlandse bedrijven moesten ophouden te bestaan, d.w.z. het Nederlandse element moest verdwijnen en de Nederlanders moesten het land uit. Niet-Nederlandse bedrijven mochten niet meer van hun in het buitenland gezetelde directies afhankelijk zijn, m.a.w. als vestigingsplaats van het bedrijf zowel als van die van de directie resp. haar volledig gedelegeerde moest Indonesië worden gekozen. De interpretatie van een nationaal bedrijf neigde naar de raciale kant uit te wijken; het staatsburgerschap werd als onvoldoende aangevoeld.

Het grote belang van het Irian Barat-conflict ligt echter op een veel hoger plan dan de technische formulering van meer ingrijpende administratieve reglementen. Het heeft de beslissende stoot gegeven tot een „all out” zelfwerkzaamheid van Indonesia op elk gebied, onmiddellijk en spontaan. Het is o.i. onjuist om te veronderstellen, dat de ontplooide daadkracht voornamelijk van militaire aard zou zijn. Zelfs dan wil het ons voorkomen dat het noodzakelijk is om met de kettingreactie hiervan terdege rekening te houden. Immers, de moderne gewapende macht bestaat niet enkel en alleen uit gecompliceerde technische afweermiddelen, weliswaar nog steeds door mensen gehanteerd, maar het zijn juist deze mensen die nu veranderd zijn. Als soldaten vormen zij een integrerend deel van de weerbaarheid van het volk als geheel. Het Indonesische leger is in deze zin organisch verbonden met de rest van wat Indonesisch heet, zijn rivieren en zijn bergen, zijn stenen en zijn modder, zijn bomen en zijn alang² (gras), zijn generaals en zijn regering, doch bovenal met zijn mannen, vrouwen en kinderen. Men onderschatte deze geest niet en haar uitwerking in het doen geboren worden van gevoel voor discipline, zin voor regelmaat en de durf om verantwoordelijkheid te dragen.

Het snijdt geen hout om alleen te wijzen op de ergerlijke uitwassen of dat hier en daar of zelfs bij vele instanties een steek valt. Men lette meer op hetgeen het betekent dat de Indonesiër een kruiser van zegge U.S. \$ 250 mln. kan

of moet kunnen beheren. Zulks doet niet onder voor het exploiteren van bijv. een suikerfabriek. Een onderdeel van het leger, de vloot of de luchtmacht kan weer vergeleken worden met een reeks van fabrieken, een ketting van handelsondernemingen e.d. en aldus kan de vergelijking mutatis mutandis verder worden doorgetrokken. De gehele weermacht is behalve een massa-consument ook een belangrijke „production-force” zodra zij zich kan omvormen tot werkmacht of arbeidsleger.

Evenwel de civiele ontwikkeling behoeft niet te wachten op de militaire; het proces is simultaan geweest. Het vertrek der Nederlandse bedrijfsvoerders dwong Indonesia tot massale overname van het bedrijfsbewind. Daartoe zijn de n.v.'s als zodanig niet ontbonden, maar t.b.v. haar exploitatie zijn nieuwe staatsorganisaties in het leven geroepen, in het begin in de n.v.-vorm, welke later zonder meer zijn gegoten in de vorm van staatsbedrijven (perusahaan-negara). De meer dan 400 landbouwondernemingen zijn ondergebracht in de P.P.N. (Perusahaan Perkebunan Negara), die van de handel (incl. de zgn. „big five” zoals Lindeteves, Harmsen Verwey, Internatio, Borsumij, Jacobson) in 33 n.v.'s toebehorende aan den lande, spoedig daarna geïntegreerd in 9 staatshandelsbedrijven (de zgn. 9 Bhakti's), welke alle weer staan onder de topleiding van een B.P.U. (Badan Pimpinan Umum), vakgroepsgewijze verdeeld. De „geleide democratie” heeft hiermede haar tegenhanger, de „geleide economie”, gevonden.

Hoe moet het O.T.H.C. zich aan deze situatie aanpassen? De eigenaars zijn begonnen met de „remote control” vanuit Singapore los te laten, waardoor het Concern in Indonesia zelfstandig wordt en het nemen van snelle beslissingen mogelijk wordt. De figuur aandeelhouder-managing director gaat verdwijnen; de aandeelhouder wil zich meer vrij maken voor de veelvuldige voorkomende conferenties met de anderen buiten Indonesia, desnoods met het risico van beschuldigd te worden van „absenteïsme”. De Oei-familie heeft zelfs besloten om uitvoering te doen geven aan het idee van de „de-familiesering” van het bezit door te beginnen met een bepaald aantal van de staf in het aandeelhouderschap niet zozeer te tolereren maar bewust toe te laten. De kroon op dit grootse reorganisatieplan zou dan zijn het eens en voor al finaal bestempelen van het Concern als Indonesisch door alle activa in te brengen in een Indonesische stichting. De Oei's houden dan op als aandeelhouders te bestaan.

Het lot heeft evenwel anders beschikt; in 1961 geraakte de Oei-familie in een ernstig juridisch conflict met de overheid. Door afwezigheid der beide eigenaar-directeuren (de coördinator in Amsterdam stierf plotseling aan een hartaanval) moest de staf de eerste klap opvangen. Dank zij het standpunt van de regering dat er onderscheid dient te worden gemaakt tussen eigenaar-beklaagde en het O.T.H.C. als blote organisatie of werkapparaat zijn de bedrijven in hun economisch verband nooit voor een dag gestopt geweest, ook niet toen op 10 juli 1961 de Pengadilan Ekonomi (Economische Rechtbank) te Semarang haar confiscatievonnis uitsprak. Het wachten is nu op het laatste woord van het hoogste rechtscollege (Mahkamah Agung) en al wachtende doch ook werkende, is het Oei Tiong Ham Concern honderd jaar geworden.

Bij deze gelegenheid is het goed de overtuiging te kunnen uitspreken dat het Recht zal overwinnen tot heil van O.T.H.C., maar ook tot zegen van het Land, waar de jarige is geboren en getogen.

Djakarta.

Drs. TJOA SOE TJONG.

*Blijf bij
lees E.-S.B.!*

E.E.G. - COMECON

Na de politieke gelijkschakeling van de Oosteuropese landen door de Sowjet-Unie, zou een vlotte economische integratie van Oost-Europa te verwachten zijn. Dit integratieproces blijkt echter minder vlot te verlopen dan men zou kunnen veronderstellen, terwijl de voortgang van dit proces meermalen van buitenaf werd gestimuleerd, als reactie op de voortschrijdende economische integratie van het westen.

Toen in 1948 de Amerikaanse staatssecretaris George Marshall zijn breed opgezet hulpprogramma bekend maakte, behoorden in eerste instantie Tsjechoslowakije en Polen, naast de Westeuropese landen, tot de gegadigden voor de dollarhulp. De Sowjet-Unie echter voorzag, welke politieke en sociale gevolgen van een dergelijke hulp zouden kunnen uitgaan. Praag en Warschau werden dan ook gedwongen zich van deze hulp te distantiëren. Nu was men er zich in het Kremlin wel van bewust, dat het met dit verbod niet gedaan was en dat men hier iets tegenover moest stellen. Daarom volgde het Molotov Plan, dat de Oosteuropese integratie moest voorbereiden en in januari 1949 verwezenlijkt werd in de oprichting van de COMECON (Council for Mutual Economic Assistance) als reactie op de inmiddels opgerichte O.E.E.C. (Organisation for European Economic Cooperation).

Tot de oprichtende landen van de COMECON behoren naast de Sowjet-Unie: Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije, Roemenië en Bulgarije. Oost-Duitsland en Albanië traden pas in 1950 toe, terwijl Albanië inmiddels zijn lidmaatschap weer heeft opgezegd. De communistische Aziatische landen hebben de status van waarnemer. Oorspronkelijk stond het lidmaatschap slechts open voor Europese landen. Met het van kracht worden van het nieuwe programma (6 en 7 juni 1962), is ook voor de landen buiten Europa de mogelijkheid geopend om als lid te worden aangenomen, mits zij voldoen aan de stellingen en beginselen van de organisatie. Buiten-Mongolië is als eerste niet-Europees land als volwaardig lid tot de organisatie toegelaten. De oorspronkelijke doelstelling van de COMECON is in het kort: de versterking van de economische samenwerking tussen de communistische landen en de coördinatie van hun economische ontwikkeling op basis van gelijke rechten voor alle lid-staten.

Het oostelijke integratieproces is anders dan dat van het westen, zowel naar uitgangspunt als naar verloop en doel. In het westen is men begonnen met een douane-unie, in het oosten met een oriëntering van de produktie op de Sowjet-Unie. De E.E.G.-landen proberen de onderlinge grenzen en belemmeringen die de handel in hun gebied storen, weg te nemen, bijv. tollens en invoercontingenten, en gelijktijdig het vrije verkeer van arbeidskrachten en kapitaal mogelijk te maken. Daarentegen willen de COMECON-landen, waar elke nationale economie door centrale planning geleid wordt, een nauwe samenwerking ontwikkelen op basis van de socialistische principes van internationale arbeidsverdeling. De samenwerking tussen de leden onderling berust echter op principes van respect voor soevereiniteit en nationaal belang.

Hoewel er de laatste jaren een vooruitgang op het gebied van de economische integratie van Oost-Europa valt te constateren, is deze toch minder gebleven dan men mocht verwachten, gezien de nauwe politieke verwantschap tussen de betrokken lid-staten.

Procentuele toename

COMECON	1959	1960	1961
Export	18,5	8,1	8,5
Import	18,4	11,6	6,7
Nationaal inkomen	8,1	7,8	6,5

Volgens het jongste rapport van de Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties, is de economische ontwikkeling van de COMECON-landen de laatste drie jaar vertraagd. Hoofdzakelijk is dit te wijten aan klimatologische factoren, welke de ontwikkeling van de landbouw ongunstig hebben beïnvloed. Het groepercentage van het netto nationaal inkomen in de Sowjet-Unie nam af van 8 pCt. in 1960 tot 6 pCt. in 1962, terwijl 8,5 pCt. was nagestreefd. Een achteruitgang van 3 pCt. t.o.v. het voorgaande jaar valt te constateren voor de rest van de COMECON-partners. Het gemiddelde reële loon is bijna niet toegenomen, behalve in Roemenië, terwijl het in enkele andere COMECON-landen zelfs daalde. De waarde van de buitenlandse handel van de COMECON-landen steeg in 1961 minder snel dan in beide voorgaande jaren: ongeveer 7,5 pCt., vergeleken met ongeveer 10 pCt. in 1960 en 18,5 pCt. in 1959. Dit werd grotendeels veroorzaakt door de achteruitgang van de handel van de Sowjet-Unie met het vasteland van China. Deze handel daalde van 1959 tot 1961 met 55 pCt. Gunstiger is het gesteld met de industriële ontwikkeling. De groei in 1962 bedroeg ongeveer 9 pCt.; dit is echter de geringste toename sedert 1954.

Het onlangs verschenen kwartaalverslag over de economische toestand van de E.E.G. laat de volgende cijfers voor de economische ontwikkeling zien. Het reëel bruto produkt van de E.E.G. steeg ten opzichte van 1961 met ongeveer 4,5 pCt. De industriële produktie van 1962 overtrof het peil van 1961 met ongeveer 6 pCt. De intra-communautaire handel nam in 1962 naar waarde toe met 13 pCt. Het looninkomen onderging een aanzienlijke stijging.

	Indexcijfers 1962 (1957 = 100)
Bruto produkt van de Gemeenschap (naar volume) ..	127
Industriële produktie	140
Intra-communautair handelsverkeer (naar waarde) ..	185

Eén van de belangrijkste hindernissen op de weg naar de integratie bij de COMECON-landen is de interesse- tegenstelling tussen de afzonderlijke leden. Het nationale bewustzijn is bij deze relatief jonge staten levendig. De langdurige isolatie, die pas de laatste tijd door een opleving van het reisverkeer en van cultuuruitwisseling tussen de oostblokstaten wat verminderd is, heeft het nationale bewustzijn nog verstevigd.

Het voortschrijden van de westelijke integratie veroorzaakt moeilijkheden voor de ontwikkeling van de COMECON. Deze zorgen werden duidelijk gemaakt tijdens de bijeenkomsten van de COMECON-raad in Praag, Budapest en Warschau. Speciaal van Poolse zijde is er op gewezen dat het voortschrijden van de westelijke integratie een slechte uitwerking zal hebben op de expansie van de Poolse handel. De export van voedingsmiddelen en agrarische produkten neemt een belangrijke plaats in op de Poolse handelsbalans. Polen ondervindt echter bij de uitvoer van levensmiddelen een sterke concurrentie van de

E.E.G.-landen, en het moet exporteren om zijn behoefte aan andere produkten te kunnen dekken. Terwijl bijna elk ander land van het Sowjet-blok gebrek heeft aan voedingsmiddelen, heeft één van de COMECON-partners een overschot aan vlees, boter, eieren, aardappelen, suiker en pluimvee. Uit de volgende uitlating van Gomulka, gericht aan het Centraal Comité van zijn partij, blijkt welke situaties zich kunnen voordoen als gevolg van de interesse-tegenstellingen. Een Poolse staatsonderneming koopt in Zwitserland graan met dollars; dit graan bleek echter afkomstig uit de Sowjet-Unie en door Oost-Duitsland aan Zwitserland te zijn verkocht in ruil voor produkten, die ook Polen had kunnen leveren. De communistische landen zijn dus blijkbaar zo egoïstisch dat zij hun produkten bij voorkeur aan kapitalistische landen verkopen waarmee ze kostbare deviezen ontvangen.

Het was tot nu toe niet mogelijk het interesseconflict tussen de verschillende landen te slechten. De COMECON heeft het niet klaargespeeld een gemeenschappelijk investeringsprogramma uit te werken; ook is zij niet toegekomen aan een gemeenschappelijke prijsstructuur. Sinds 1956 zijn de activiteiten van de COMECON evenwel toegenomen. Specialisering, technische en wetenschappelijke uitwisseling en coördinatie van de planning, gemeenschappelijke investeringspolitiek, multilaterale verrekening, exportbevordering en een gemeenschappelijke bank zijn onder meer middelen, waarmee de COMECON-landen hun voortgang hopen te stimuleren.

Op 6 en 7 juni 1962 werd een nieuw programma voor de COMECON — geformuleerd in een aantal grondbeginselen — voorgelegd aan de conferentie van de communistische leiders van de lid-staten. De aanbevelingen van de conferentie van partijleiders kregen de vorm van een document, genaamd: „Grondbeginselen van de Internationale Socialistische Arbeidsverdeling”. In de verklaring van de grondbeginselen wordt de nadruk gelegd op de belangrijkheid van de coördinatie van de nationale lange termijnplannen, ten einde de specialisatie van de produktie te bevorderen. De arbeidsverdeling zal in een bepaalde richting worden geleid. De vervaardiging van grondstoffen zal dienen te geschieden op de plaats van winning ter vermindering van de kosten. Aangedrongen wordt op een verhoging van de produktie van ijzerwaren en non-ferrometalen, waarbij de nadruk zal liggen op verhoogde specialisatie per land. Hetzelfde geldt voor de chemische industrie. Concrete aanwijzingen worden gegeven voor de specialisatie van de machinebouw, waarbij rekening wordt gehouden met de eis van snellere ontwikkeling in minder ontwikkelde gebieden. Bij de specialisatie met betrekking tot consumptiegoederen moeten de COMECON-leden uitgaan van de natuurlijke gesteldheid van het land, alsmede van de behoefte ter plaatse. Vooropgesteld wordt een maximale produktiestijging van graan en een verbetering van de veeteelt. Wat het goederenverkeer tussen de COMECON-landen betreft, wordt gewezen op bilaterale en multilaterale overeenkomsten. Op den duur moet worden gestreefd naar prijsvorming op strikt socialistische basis.

Uit het nieuwe plan blijkt dat de COMECON meer en meer een geïntegreerd planningscollege wordt, waarvoor sommige COMECON-landen minder enthousiast zijn. De hoofdtaak van de gemeenschappelijke bank, opgericht in december 1962, is: doorvoering van multilaterale verrekening onder de lid-staten. De bank zal echter ook andere vormen van internationale samenwerking bevorderen; zij zal dus als een motor van de integratie fungeren. Een ander middel is de gemeenschappelijke energievoorziening

op het gebied van steenkool, petroleum, gas en elektriciteit. Bij laatstgenoemde tak komt men tot een aaneenschakeling van de elektriciteitsnetten van de COMECON-landen onderling. Een speciaal aspect biedt de gemeenschappelijke oliepijpleiding. In 1964 zal deze leiding, die de Russische olie van de Wolga naar Midden-Europa moet vervoeren, gereed zijn. De leiding zal vertakkingen hebben, waardoor men olie kan afzetten aan de Scandinavische landen, West-Duitsland, de Benelux en de Zuideuropese landen. Daar de olie verkocht wordt tegen zeer lage prijzen, verwachtte men van Russische zijde dat hiervoor vele westelijke landen zouden bezwijken. Aanvankelijk beschouwde men deze pijpleiding, naast een middel tot nauwere samenwerking, als een middel tot penetratie in de westerse oliemarkt. Gebleken is echter dat de Sowjet-Unie geen belang heeft bij een verstoring van de algemene prijsstructuur op de wereldoliemarkt.

Naast bovengenoemde maatregelen om tot een hechtere samenwerking van de COMECON-partners te komen, kan men een verandering constateren in haar houding t.o.v. de E.E.G. Onder auspiciën van het Instituut voor Wereld-economie en Internationale Betrekkingen werd van 27 augustus tot 3 september 1962 in Moskou een conferentie gehouden van marxistische economen. De conferentie had plaats achter gesloten deuren; een uitvoerig rapport bleef uit. De conferentie heeft zich niet beperkt tot een theoretische gedachtenwisseling, maar zich verdiept in de praktische problemen van het hedendaagse kapitalisme, waarbij de Europese economische integratie centraal werd gesteld. De kwestie van de nationalisatie der kapitalistische monopolies kwam onder meer aan de orde.

Uit wat gepubliceerd werd kan worden opgemaakt dat een reeks van maatregelen zal volgen naar aanleiding van de conferentie. Zo zouden de communistische partijen in West-Europa opdracht krijgen een positieve houding t.o.v. de E.E.G. in te nemen en daarbij moeten trachten partijleden in de leidinggevende organen van de E.E.G. te brengen. De COMECON-landen zouden de E.E.G. bij toekomstige handelsovereenkomsten als een eenheid moeten accepteren. Op 26 augustus 1962 verschenen er twee artikelen, beide met als onderwerp: de Europese economische integratie. In het ene, gepubliceerd in het tijdschrift „Communist” en gesigneerd door Sowjet-premier Chroestsjov, werd de „leninistische stelling” betreffende de toekomstige samenwerking van de socialistische volkeren ontwikkeld. Het andere artikel, in de „Prawda”, sprak van een imperialistische integratie van West-Europa d.m.v. de E.E.G., die de ontwikkeling van de vrije handel tussen alle naties in de weg staat. Voorts werd het eerste bezoek van Russische zijde door twee journalisten gebracht aan het E.E.G.-hoofdkwartier te Brussel. Deze belangstelling voor de E.E.G. nam duidelijk toe naarmate Englands pogingen ernstiger werden om het lidmaatschap van de E.E.G. te verwerven. Om een Frans-Duits overwicht in de E.E.G. te voorkomen, zou de aansluiting van Engeland bij de E.E.G. moeten worden bevorderd.

Samenvattend kan men stellen dat de COMECON sinds haar oprichting in 1949 in resultaten is achtergebleven bij de E.E.G., die pas in 1958 werd opgericht. Voorts dat het Sowjet-blok ernst maakt met zijn pogingen om op de resultaten van de E.E.G. met een versnelling van de eigen integratie te reageren. Met de integratie wil het Sowjet-blok niet alleen de economische druk van de E.E.G. pareren, maar wellicht een mogelijke versterking van de goederenruil tussen de E.E.G. en de COMECON bewerkstelligen.

Rotterdam.

J. W. WILMINK.

Steenkool versus stookolie; proeve van een marktstructuuronderzoek

De heer Dr. A. A. de Boer te Brussel schrijft ons:

In „E.-S.B.” van 20 februari 1963 verscheen onder bovenstaande titel een artikel van de hand van Drs. R. Iwema over de concurrentie tussen steenkool en stookolie. Hierin wordt een duidelijk overzicht gegeven over een interessante analyse van de vervanging van steenkool door olie. De schrijver besluit zijn artikel met de volgende conclusie:

„De uitkomst van de in het voorgaande geschetste analyse is, dat het punt A (de totale industrie in de Benelux) zich op een zodanige plaats van de hyperbool bevindt, dat een betrekkelijk geringe verschuiving in horizontale richting (verandering van de prijsverhouding) een aanzienlijke verschuiving in verticale richting (verandering van de verbruiksverhouding) impliceert. M.a.w., de verbruiksverhouding der brandstoffen voor de totale industrie in de Benelux is thans zeer gevoelig voor veranderingen in hun prijsverhouding. Prijspolitiek vormt derhalve een effectief instrument om de — op den duur onvermijdelijke — teruggang der kolenproductie te temporiseren. Zij verdient, al of niet gecombineerd met een tijdelijke subsidie aan de kolenproducenten, waarschijnlijk de voorkeur boven protectionistische maatregelen aan de grens”.

Ik zou hierbij graag enige aanvullende kanttekeningen maken, niet omdat ik kritiek zou hebben op de inhoud van het artikel zelf, doch wel omdat ik vrees, dat de in de slotparagraaf vervatte conclusies, die uit het onderzoek zouden zijn af te leiden, aanleiding zouden kunnen geven tot misverstanden.

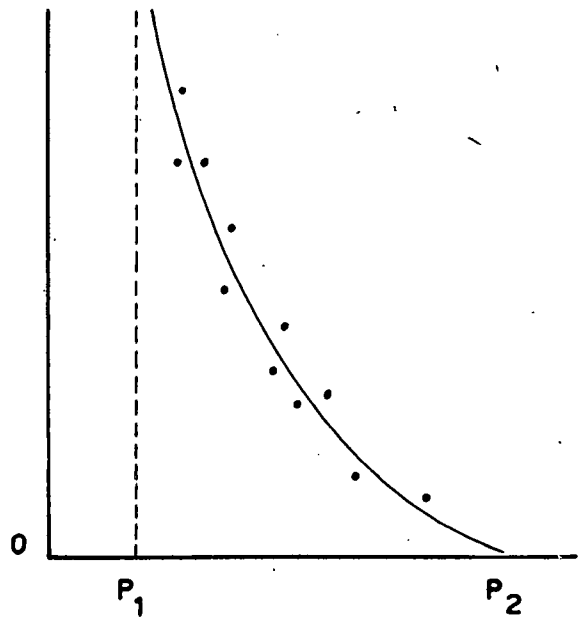
De auteur gaat uit van een reactiecurve die het verband weergeeft tussen de prijsverhouding voor kolen en stookolie enerzijds en de verhouding waarin deze worden afgezet anderzijds. Wil men een dergelijke reactiecurve construeren door het verband i.q. voor verschillende tijdstippen te bepalen, dan stuit men, zoals de schrijver terecht opmerkt, op een moeilijkheid, nl. het scheiden van hyperbool en trend. Er is namelijk een geleidelijke vervangingsneiging te onderkennen, die zich naar alle waarschijnlijkheid ook bij gelijkblijvende prijsverhouding zou doorzetten.

Om deze moeilijkheid te omzeilen neemt men zijn toevlucht tot de „cross-section” voor een bepaald jaar; de curve wordt dan samengesteld uit de punten voor verschillende bedrijfstakken in een bepaald jaar. De curve is hyperbolisch van vorm; dat voor verschillende bedrijfstakken de punten voor een bepaald jaar niet bij dezelfde abscis-waarde — de prijsverhouding voor dat jaar — terecht komen is het gevolg van het feit, dat een „lag” kan worden berekend. De zo geconstrueerde curve is dus de meetkundige plaats van de punten die op een bepaald tijdstip — rekening houdend met de „lags” — het verband tussen v en p weergeven. Het is echter de vraag of men deze „cross-section”-curve als een reactiecurve mag beschouwen. Deze vraag klemt temeer wanneer men op deze curve het punt voor de gehele Benelux plaatst.

Enerzijds kunnen wij dus voor iedere bedrijfstak afzonderlijk of voor de Benelux als geheel slechts één punt bepalen, dat voor een bepaald jaar geldt; anderzijds kan men bij wijze van benadering het Beneluxpunt plaatsen op een „cross-section”-curve, die dan echter geen zuivere reactiecurve is. Men verlieze niet uit het oog, dat ook in dit laatste geval de Benelux-punten voor verschillende jaren op verschillende curven liggen, zoals blijkt uit de beschrij-

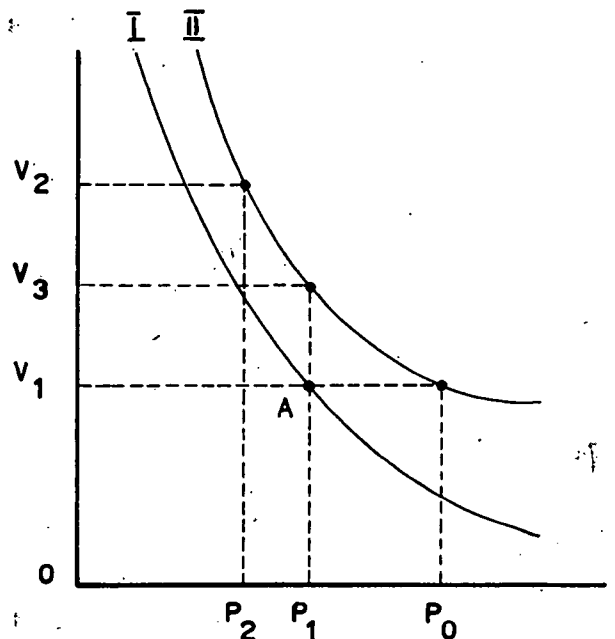
ving bij figuur 2 van het artikel van Drs. Iwema, die hier (evenals figuur 1) nog eens is gereproduceerd. Deze punten

Fig. 1

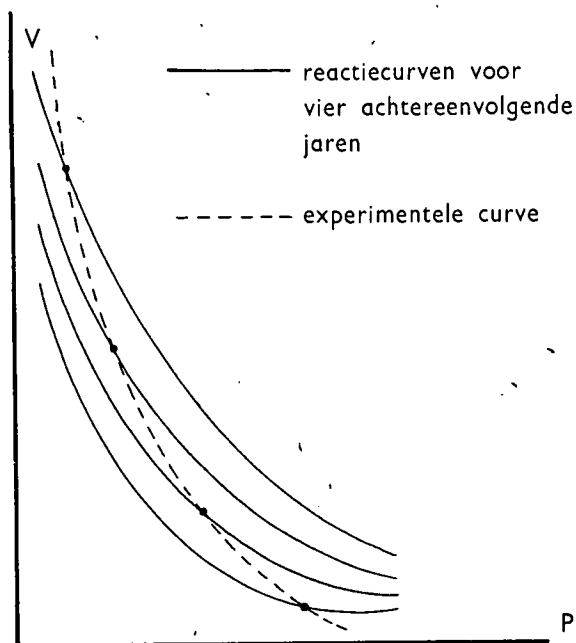
vormen samen weer een hyperbool bij de gratie van het feit, dat er vrijwel uitsluitend sprake is van een verandering in één richting, zoals is geïllustreerd in figuur 3¹⁾.

Fig. 2

¹⁾ In overeenstemming hiermee mag men verwachten dat in figuur 1 uit het artikel van Drs. Iwema de bedrijven, die een grote „lag” vertonen, sterker worden vertegenwoordigd naarmate men meer naar het zuid-oosten van de curve afdaald.

Fig. 3

Het is echter geenszins zeker, dat de *reactiecurve* voor de Benelux samenvalt met de experimenteel vastgestelde „cross-section”-curve, waarop het punt als een soort zwaartepunt is geplaatst. *Daarom behoeft de plaats van het Benelux-punt op de „cross-section”-curve geen juiste maatstaf te zijn voor de vervangingselasticiteit op een bepaald ogenblik.* Bovendien hebben wij niet te maken met één hyperbool, maar met de situatie die in figuur 3 is weergegeven.

Misschien kan men in opwaartse richting nog een kwantitatieve verwachting uitspreken, doch zodra er, *tegen* de gebruikelijke tendens in, een *verhoging* optreedt van de prijsverhouding olie/kolen, is het de vraag in hoeverre de trend omhoog dit nieuwe element, nl. een druk omlaag op de afzetverhouding, compenseert. Dat een verstoring van de (onbekende) trend tot verstoring van het gehele beeld leidt is trouwens in de praktijk duidelijk gebleken: toen in 1956 voor het eerst een relatieve stijging van de olieprijs optrad, bleef het relatieve verbruik van olie stijgen, omdat de trend de beweging langs de hyperbool méér dan compenseerde²⁾.

Analyses van deze aard zijn van het grootste belang; zij waren dat met name toen ten tijde van de kolencrisis een nadere economische analyse gevraagd werd van de stug doorzettende vervanging en de snel *dalende* vraag naar steenkool bij een geringe verandering van het prijsvoordeel van olie³⁾. Of een soortgelijk onderzoek het mogelijk maakt om thans het kwantitatief effect van een prijsbeïnvloeding ten gunste van de steenkool te voorspellen is echter aan sterke twijfel onderhevig. Het is bijv. in het geheel niet uitgesloten, dat de trend zo sterk is, dat er, ondanks een behoorlijke vervangingselasticiteit op de „cross-section”-curve, slechts van een zeer matig effect kan worden gesproken. Anderzijds kunnen bepaalde beschermende maatregelen aan de grens — zoals het contingenten van olie van bepaalde herkomst — een *te* grote druk omlaag op de olieprijsen en daarmee een versnelling van de vervanging verhinderen.

²⁾ Zie L. H. Klaassen: „Richtlijnen voor het economisch onderzoek”, blz. 64 e.v.

³⁾ Klaassen, loc. cit.

De schrijver heeft mij er dus niet van overtuigd, dat het resultaat van het beschreven onderzoek bepalend is voor de keus tussen prijspolitiek en bescherming aan de grens. Dit neemt niet weg, dat men misschien mede op vele andere gronden uiteindelijk tot deze conclusie zou komen. Men zou dan echter rekening moeten houden met de nieuwe elementen, die door de invoering van een energiepolitiek zouden worden geïntroduceerd en bijv. de reacties daarop van het bedrijfsleven (o.a. de olieproducenten) opnieuw moeten bestuderen.

Zonder de waarde van het onderzoek i.q. te willen kleineren meen ik, dat de getrokken conclusie het gevaar in zich bergt, dat de gecompliceerdheid van het probleem van de energiepolitiek wordt onderschat. Tot de bestudering van dit laatste draagt het onderzoek van Iwema c.s. zeker een aantal elementen bij; *enkele* elementen van de *zeer* vele die noodzakelijk zijn.

NASCHRIFT

Graag maak ik van de gelegenheid, mij door Dr. De Boer geboden, gebruik om alsnog enkele verduidelijkingen en aanvullingen aan mijn artikel toe te voegen.

Reactiecurve of substitutiecurve.

De bezwaren van Dr. De Boer tegen mijn slotconclusie zijn, dunkt me, voor het grootste deel terug te voeren tot een misverstand ten aanzien van het in het artikel gehanteerde begrip „reactiecurve”. Deze reactiecurve is een abstractie; zij geeft weer de invloed van een verandering in de prijsverhouding der brandstofsoorten op hun verbruiksverhouding, *met voorbijzien van alle andere invloeden op deze laatste, met name van de trend.*

De reactiecurve moet daarom wel onderscheiden worden van een curve, welke de werkelijke verandering van de verbruiksverhouding der brandstofsoorten in de tijd zou weergeven, en die we de „substitutiecurve” zouden kunnen noemen. Wanneer we de verbruiksverhouding voor een reeks van jaren — hetzij per bedrijfstak, hetzij voor de Benelux als geheel — afzetten tegen de voor die jaren geldende (vertraagde) prijsverhouding, dan vinden we, zo gauw deze prijsverhouding van haar eenzijdig ten gunste van de olie gerichte beweging terugkeert, inderdaad de terugbuigende substitutiecurves, als weergegeven in Klaassens „Richtlijnen”, blz. 64 e.v.

Prijsinvloed of trend.

Om deze curves gaat het echter in het artikel niet. Het gaat om de „cross-section”-curve, door Dr. De Boer terecht genoemd „de meetkundige plaats van de punten die op een bepaald tijdstip — rekening houdend met de „lags” — het verband tussen verbruiksverhouding en prijsverhouding weergeven”. Wat nu in het artikel werd betoogd is, dat deze punten zodanig op de hyperbool liggen, dat een betrekkelijk geringe verschuiving in horizontale richting (verandering van de prijsverhouding) een aanzienlijke verschuiving in verticale richting (verandering van de verbruiksverhouding) impliceert¹⁾.

¹⁾ Wanneer we elk punt wegen met het energieverbruik van de door dat punt gerepresenteerde industrietak, kunnen we de punten bij benadering vervangen door het punt A, dat de gehele (verwerkende) industrie van Benelux representeert. Deze — niet exacte — voorstelling van zaken is ter vereenvoudiging van het betoog geïntroduceerd, doch daarvoor niet essentieel.

Dit betekent uitdrukkelijk niet dat een verhoging van de prijsverhouding olie/kolen een verlaging van de verbruiksverhouding olie/kolen met zich zou brengen. Dat kan namelijk zeer wel door de trend worden verhinderd. Het betekent echter wel dat een geringe verlaging (verhoging) van de prijsverhouding olie/kolen een aanmerkelijk hogere (lagere) verbruiksverhouding olie/kolen oplevert dan bij constante prijsverhouding mag worden verwacht.

Slechts in deze beperkte zin kunnen we stellen dat het besproken onderzoek, om de woorden van Dr. De Boer te gebruiken, „het mogelijk maakt om het kwantitatief effect van een prijsbeïnvloeding ten gunste van de steenkool te voorspellen”. Om deze reden heb ik in de slotconclusie van mijn artikel ook slechts over een temporisering, een matiging dus, van de teruggang der kolenproductie met behulp van prijspolitiek gesproken.

Prijspolitiek of protectionisme.

Dr. De Boer noemt de trend onbekend. Dit is niet geheel juist. Door de bestudering van de — eventueel — terugbuigende substitutiecurves, die in het besproken onderzoek voor alle beschouwde industrietakken heeft plaats gehad, wordt wel degelijk een indicatie van de trendinvloed verkregen. Deze indicatie nu, gaf mij, tezamen met overwegingen van algemene aard, aanleiding te stellen dat prijspolitiek hier *waarschijnlijk* de voorkeur verdient boven protectionistische maatregelen aan de grens. Ik ben het overigens geheel eens met Dr. De Boer dat hiermede over deze kwestie bepaald niet het laatste woord is gezegd. Als deze indruk door het artikel wel wordt gewekt, ben ik mijn geachte opponent dankbaar voor zijn kritische opmerkingen.

N.E.I.

R. IWEMA.

Structurele verhoging van de A.O.W.?

De heer H. J. Langman te Zelhem schrijft ons:

Met belangstelling las ik het artikel over bovengenoemd onderwerp van de hand van Drs. J. P. de Heij in het nummer van 22 mei 1963, waarin wordt gesteld dat dank zij het „welvaartsklimaat” bij velen de gedachte heeft postgevat, dat het niveau van de A.O.W.-pensioenen voor deze tijd te laag moet worden geacht.

Deze gedachte is begrijpelijk en verklaarbaar, omdat zovelen moeten leven van hun A.O.W.-pensioen dat onvoldoende is om er uitsluitend van te kunnen leven. Het begrip oud-en-arm van eertijds mag tot het verleden behoren dank zij de A.O.W., voor velen is de in financieel opzicht „onbezorgde oude dag” nog toekomstmuziek.

Drs. De Heij meent dat doorvoering van verhogingen tot het sociaal minimum leidt „tot een aanzienlijke en permanente lastenverzwaring voor de actieve bevolking ten opzichte van de lasten, die men in beginsel op zich heeft genomen bij de aanvaarding van de wet”.

In zijn slotopmerkingen zegt de schrijver niet te voelen voor het geven van een bijdrage uit de schatkist ter financiering van de sociale volksverzekeringen, omdat op die manier de lasten van de gemeenschap in haar totaliteit geen cent lichter worden gemaakt.

Als oplossing suggereert de schrijver, dat „bij de beoordeling van het gewenste pensioenniveau krachtens de A.O.W. rekening (zou) kunnen (worden) gehouden met het feit, dat gemiddeld iedere bejaarde nog over een zeker bedrag aan andere bestaansmiddelen beschikt. De bejaarde die aan dit gemiddelde niet toekomt zou een aanvulling krachtens de algemene bijstandswet moeten krijgen”.

Hierbij wil ik gaarne enkele aantekeningen plaatsen.

1. De aanvulling krachtens de algemene bijstandswet (nu nog de armenwet) moet ook komen uit de schatkist, zij het wellicht tot een lager bedrag dan in de door Drs. De Heij gewraakte zin. Principieel is er echter geen verschil.

2. Het geven van een aanvulling krachtens de algemene bijstandswet op het A.O.W.-pensioen is een subjectieve maatregel en kan daarom discriminerend zijn. Het element „bedeling” komt om de hoek gluren, hoewel mij bekend

is dat de a.s. algemene bijstandswet van andere beginselen uitgaat dan de huidige armenwet.

3. Waarom wel de aanvulling op deze wijze gegeven aan hen, die onder het sociaal minimum blijven doch niet een korting toepassen op hen, die een in financieel opzicht „onbezorgde oude dag” kunnen genieten zonder het A.O.W.-pensioen?

4. De maatregel door Drs. De Heij voorgestaan zal een duur administratief en controlerend lichaam eisen, waardoor het „voordeel” door Drs. De Heij bedoeld voor een aanzienlijk deel zal worden verbruikt.

Een oplossing om tot verlaging van de A.O.W.-premie te komen zou kunnen worden gevonden in het zgn. „retirement pension”, d.w.z. dat de 65-jarige voor de keus wordt geplaatst of hij wil blijven doorwerken of niet. Hieraan zijn echter ook nadelen verbonden.

Een nog andere oplossing zie ik in de verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd. Deze is in Nederland algemeen gesteld op 65 jaar, en geldt voor de jarenlang bestaande ambtenarenpensioenen en de sociale verzekeringswetten. Is er geen reden deze te verhogen nu in tegenstelling met de tijd toen deze leeftijd werd vastgesteld de levensduur van de mens zoveel langer en de vitaliteit van de 65-jarigen zoveel beter is geworden? In een vooruitstrevend land als Zweden is de pensioengerechtigde leeftijd bepaald op 67 jaar.

Een verschuiving van de pensioengrens heeft sterke economische gevolgen. Immers, van de „bejaarden” is de jaarklasse van de 65-jarigen het grootst, de jaarklasse van de 66-jarigen iets kleiner en zo vervolgens. Prof. Van Haaften heeft destijds berekend dat wanneer de pensioengerechtigde leeftijd voor de ouderdomsverzekering in ons land met één jaar zou worden verhoogd dit reeds een premiedaling van 8 pCt. tot gevolg zou hebben. Een verhoging van twee jaar zou 16 pCt. en van drie jaar zou 24 pCt. (bijna een kwart) premiedaling geven.

Bij opvoering van de pensioengerechtigde leeftijd zou de premiewinst ten goede kunnen komen aan verhoging van het A.O.W.-pensioen. De daarvoor in aanmerking komende „bejaarden” zouden meer ontvangen, terwijl de premie geen verhoging behoefde te ondergaan.

De heer J. M. G. Hoes te Overveen schrijft ons:

Het artikel van Drs. J. P. de Heij, gepubliceerd in „E.-S.B.” van 22 mei 1963, werpt een duidelijk licht op de consequenties die vastzitten aan een extra verhoging der A.O.W.-uitkeringen. De door Drs. De Heij aangegeven weg, nl. het tijdelijk overschakelen van welvaartsvaste naar waarde vaste uitkeringen kan m.i. bijdragen tot een oplossing van het financieringsprobleem waarmee wij ten aanzien van de A.O.W. langzamerhand te maken gaan krijgen.

Om welke bedragen het hier gaat wordt duidelijk als wij bedenken dat de geschatte opbrengst der directe en indirecte belastingen in 1963 f. 13,5 mrd. bedraagt. Tegen deze achtergrond krijgt de door Drs. De Heij becijferde lastenverzwaring van f. 3,3 mrd. ten gevolge van toekomstige structurele verhoging van de A.O.W. nog meer reliëf.

Het is bepaald niet eenvoudig om een oplossing te vinden voor het reeds nu aan het A.O.W.-omslagstelsel vastzittende financieringsprobleem, gezien de in het verschiet liggende toeneming van de welvaartsvaste uitkeringen op basis van de huidige wet, welk probleem belangrijk groter wordt indien tot structurele verhoging van deze uitkeringen wordt overgegaan, zonder overigens nog acht te slaan op factoren — naast de door de heer De Heij reeds genoemde leerplichtverlenging — die het premiedraagvlak kunnen doen inkrimpen (onverhoopte toeneming van de werkloosheid, vermindering van overwerk enz.).

Terecht wijst Drs. De Heij erop dat gedeeltelijke financiering van de A.O.W.-uitkeringen uit de schatkist geen verlichting van lasten met zich brengt. Een verschuiving van lasten die daarvan wel het gevolg is doet echter onmiddellijk vragen rijzen. Verhoging van de druk der directe belastingen zal bezwaarlijk zijn omdat deze — ook in vergelijking met de andere E.E.G.-landen — reeds hoog is. Verhoging van indirecte belastingen heeft tot gevolg dat de kosten van levensonderhoud zullen stijgen.

Ook om andere redenen dient voorzichtigheid te worden betracht met financiering van een deel der A.O.W.-uitkeringen uit de rijksmiddelen. Prof. Zijlstra heeft er onlangs op gewezen dat de moeilijkheden waarin Groot-Brittannië na de oorlog steeds weer opnieuw raakte gedeeltelijk zijn veroorzaakt door de financiering van een belangrijk deel der sociale verzekeringsuitkeringen uit de schatkist.

In het licht van dit alles kan de door Drs. De Heij aanbevolen methode ertoe bijdragen dat een verzwaring van lasten binnen aanvaardbare perken wordt gehouden.

NASCHRIFT

De heer Langman legt een direct verband tussen de permanente lastenverzwaring en de suggestie een extra verhoging van het A.O.W.-pensioen te beperken tot een lager bedrag dan het sociaal minimum. Ter voorkoming van het permanent karakter van de lastenverzwaring heb ik echter een tijdelijke koppeling van een verhoogd pensioen aan de kosten van levensonderhoud voorgesteld. De beperking van de extra-verhoging is bedoeld om de tijdelijke lastenverzwaring te verkleinen.

De aanvulling via de algemene bijstandswet voor die bejaarden, die het gemiddelde van eigen bestaansmiddelen niet halen, vergt niet wellicht maar zeker lagere bedragen. De aanvulling blijft beperkt tot een deel van de bejaardengroep. Dit deel zal van jaar tot jaar kleiner worden door de groei in omvang en in spreiding van de eigen voorzieningen. Extra administratiekosten zijn nauwelijks te verwachten. Het apparaat dat de bijstandswet uitvoert is er en blijft er, wat er ook met de A.O.W. gebeurt.

Daarentegen zou de door de heer Langman gesuggerde korting op het A.O.W.-pensioen van beter gesitueerde bejaarden wel een nieuwe en dure administratie eisen. Bovendien zou dan pas goed geweld worden gedaan aan de verzekeringsgedachte, die de eigen verantwoordelijkheid wil bevorderen. Waarom zouden wij anders van een opzet conform de noodwet-Drees zijn overgegaan tot de A.O.W.?

De bejaarde voor de keuze stellen tussen pensioen op 65-jarige of op hogere leeftijd biedt geen oplossing. Immers, men zou bij pensioen op hogere leeftijd ook een hoger pensioen moeten geven. Wie zou anders kiezen voor een latere ingangsdatum van het pensioen?

Aan een verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd in het algemeen zijn positieve en negatieve kanten verbonden, die men tegen elkaar zou moeten afwegen. Een verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd ingevolge de A.O.W. zou in ieder geval over de gehele linie moeten worden doorgevoerd. Op korte termijn lijkt hier geen oplossing te liggen. Het Zweedse voorbeeld is weinig gelukkig. De Zweden zijn zo vooruitstrevend geweest bij de opbouw van de sociale zekerheid dat de druk van de lasten heeft gedwongen tot verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd. Het is er mij juist om te doen zo'n situatie in de toekomst te voorkomen, niet in het minst om redenen van rechtvaardigheid ten opzichte van degenen, die in hun actieve periode de volle last van de verzekering zouden hebben gedragen.

De heer Langman zegt tenslotte, dat ik medefinanciering door de schatkist afwijs omdat de lasten van de gemeenschap in haar totaliteit daardoor niet lichter worden. In feite gaat het mij om een rechtvaardige lastenverdeling. In de huidige situatie worden de middengroepen enerzijds extra belast door het premiestelsel van de volksverzekeringen en anderzijds door de zware progressie in de loonen inkomstenbelasting. Financiering uit de algemene middelen biedt voor dit probleem geen oplossing. Het tegendeel valt te vrezzen. Tenzij een verschuiving van de druk der directe belastingen naar die van de indirecte belastingen gepaard zou kunnen gaan met een drastische afzwakking van de progressie. Deze verschuiving lijkt wenselijk en noodzakelijk in het kader van de E.E.G.-harmonisatie. De heer Hoes wijst terecht op de afwijkende situatie in ons land.

Een en ander houdt in dat ik op dit ogenblik niet om principiële redenen medefinanciering door de schatkist afwijs. Overigens ben ik principieel wel gekant tegen tekortenfinanciering door de overheid, op de gevaren waarvan de heer Hoes terecht wijst. Een eventuele bijdrage moet beperkt blijven tot die voorzieningen, welke aard gehele of gedeeltelijke financiering door de schatkist rechtvaardigt. Voor de A.O.W. is dat mijns inziens niet het geval.

Voorburg.

Drs. J. P. DE HEIJ.

SUIKERHAUSSE

Het artikel „Suikerhausse” van Drs. J. Amelung in „E.-S.B.” van 26 juni 1963 bevat een raming van de suikeroogst 1962/1963, die berust op een doelstelling, niet op de realiteit. De suikercampagne loopt normaal in maart af; het resultaat kan dus niet in december bekend zijn.

Dit jaar ging de oogst met grote moeilijkheden gepaard. Het dagblad „Hoy” van 7 april bijv. bevatte een verklaring van de Orde minister van Industrie (luitenant Orlando Borrego) dat in februari/maart de norm slechts voor resp. 81 pCt. en 67 pCt. werd gehaald.

De campagne is dit jaar nog niet afgesloten en de Cubaanse regering heeft nog geen oogstcijfers gepubliceerd. De schattingen lopen uiteen van 3,0 tot 3,5 mln. ton. De situatie is dus nog ernstiger dan het geciteerde artikel zou doen vermoeden.

's-Gravenhage.

Prof. Dr. E. DE VRIES.

NASCHRIFT

De opbrengst van de Cubaanse suikercampagne 1962/63 is inderdaad nog niet bekend. Daarom werd volstaan met het aanhalen van een raming, die ontleend is aan een publikatie van het Amerikaanse Ministerie van Landbouw, t.w. een bijlage van „World Summaries” van 29 november 1962. Ingeval deze overeenstemde met de officiële Cubaanse raming van de te verwachten suikeropbrengst, kan het karakter van een zekere doelstelling niet worden ontkend.

Overigens wordt de strekking van mijn betoog, dat op korte termijn geen drastische verlaging van de suikernotering is te verwachten, door de opmerking van Prof. De Vries slechts versterkt.

's-Gravenhage.

J. AMELUNG.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De snelle stijging van het tarief voor daggeld in de afgelopen week geeft een duidelijke weerspiegeling van de omslag die zich op de geldmarkt heeft voltrokken. Nadat de juni-ultimo vrijwel zonder moeilijkheden was doorstaan, kondigde zich op 8 juli een verkrapping aan. Men herinnert zich, dat de Agent van het Ministerie van Financiën op 4 juli de afgifte van schatkistpapier over de toonbank had hervat. Hiervoor bleek een vrij grote belangstelling, vooral voor de biljetten. Men mocht aannemen, dat voor een zodanig bedrag zou zijn ingeschreven, dat voor het restant van de lopende kasreserveperiode een evenwicht zou zijn bereikt. Mogelijk is, dat behalve de banken ook niet-banken papier hebben aangeschaft. Deze transacties tasten op dezelfde wijze de liquiditeit van de banken aan als wanneer de banken zelf afnemen. Het is mogelijk dat hierdoor onvoorziene betalingen moeten worden gedaan. Een uitbreiding van de buitenlandse uitzettingen der banken, gefinancierd met van De Nederlandsche Bank gekochte dollars, had voordien de ruimte enigszins doen verminderen. Toen 8 juli de eerste tranche van het gestalde papier van de Centrale Bank moest worden teruggekocht, waarmede ca. f. 70 mln. zou zijn gemoeid, trad een verkrapping duidelijker aan het licht. Als gevolg werd de daggeldrente van 1 pCt. tot 1 $\frac{1}{4}$ pCt. verhoogd. Dat deze verkrapping niet een voorbijgaand verschijnsel was bleek toen de volgende dagen de spanningen steeds

grotere vormen gingen aannemen. In plaats van een verhoging met $\frac{1}{4}$ pCt. ging de commissie tot vaststelling van het tarief over tot een tweetal verhogingen met $\frac{1}{2}$ pCt., waardoor dit 12 juli op 2 $\frac{1}{2}$ pCt. kwam.

Met zekerheid kan worden gezegd, dat een belangrijke oorzaak in een vroegtijdige uitzetting van de bankpapiercirculatie heeft gelegen. Telkenjare in de maand juli begint de expansie reeds vóór het midden van de maand. Zij neemt in het gehele tijdvak grote vormen aan waardoor de stand per eind juli dan ook vaak de hoogste van het jaar is. Zou dit de enige factor zijn dan zou hieruit wel een verkrapping ontstaan, doch eerst wanneer deze of andere factor(en) in dezelfde richting werken, ontstaat een extreme situatie. Waarschijnlijk moet men dan ook aannemen, dat in de afgelopen week per saldo een geldstroom naar de schatkist heeft gelopen doch dit zal eerst uit de volgende weekstaat blijken. Het resultaat is niet alleen een hoog niveau van de daggeldrente, doch ook een beroep op De Nederlandsche Bank in de vorm van disconteringen en voorschotten in rekening courant. De voorsprong, die de banken aanvankelijk op haar verplichte reserve bij De Nederlandsche Bank hadden, was inmiddels in zijn tegendeel verkeerd, waardoor reeds vroegtijdig maatregelen ter versterking van de kas nodig waren.

Kapitaalmarkt.

Op de kapitaalmarkt blijft de stroom der besparingen rustig, regelmatig en in steeds breder stromen vloeien. Alle spaarbanken maken melding van grotere spaar-

HET VERBOND VAN NEDERLANDSCHE WERKGEVERS

en

HET CENTRAAL SOCIAAL WERKGEVERS-VERBOND

vragen:

een econoom

(dr. of drs.)

Voor de vervulling van deze functie wordt verlangd:

- belangstelling voor de algemene sociaal-economische problematiek;
- aanleg voor wetenschappelijk speurwerk;
- een goede stilistische vaardigheid en
- een redelijke beheersing van de moderne talen.

De betrokkene zal in staat moeten zijn zich gemakkelijk in te werken in uiteenlopende vraagstukken van actuele aard.

Voor de vervulling van deze functie, die interessant en afwisselend werk biedt, wordt de voorkeur gegeven aan hem, die ten minste enige jaren praktijkervaring heeft.

Schriftelijke sollicitaties met uitvoerige inlichtingen te richten aan de algemeen secretaris van

HET VERBOND VAN NEDERLANDSCHE WERKGEVERS, KNEUTERDIJK 8, 'S-GRAVENHAGE.

verschillen, d.i. het saldo van inleggingen en terugbetalingen. Bij de boerenleenbanken bijv. heeft het spaartegoed in het eerste halfjaar een sprong met f. 325 mln. gemaakt, d.i. ruim f. 130 mln. meer dan in hetzelfde tijdvak vorig jaar. Op de emissiemarkt zijn deze bedragen niet onder te brengen. De vraag blijft daar aan de lage kant. In juni vroeg en verkreeg de private sector slechts f. 9 mln. Daar de rente, gemeten aan het rendement van langlopende staatsleningen, praktisch onbeweeglijk blijft moeten de hypotheekmarkt en in het bijzonder de markt voor onderhandse leningen wel belangrijke bedragen absorberen.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	28 dec. 1962	H. & L. 1963	5 juli 1963	12 juli 1963
Algemeen	345	399 — 346	394	392
Intern. concerns	464	555 — 463	543	543
Industrie	319	358 — 321	355	356
Scheepvaart	134	153 — 135	151	149
Banken	257	261 — 232	252	251
Handel enz.	150	161 — 150	157	158

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

	28 dec. 1962	5 juli 1963	12 juli 1963
Aandelenkoersen.			
Kon. Petroleum	f. 157	f. 174,90	f. 174,70
Philips G.B.	f. 139	f. 165	f. 164,60
Unilever	f. 138,40	f. 169,50	f. 168,30
A.K.U.	401½	472½	482
Hoogovens, n.r.c.	558	616½	612
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	723	803	798
Zwanenberg-Organon	909¾	959	957½
Van Gelder Zn	244	251½	248½
Amsterdamsche Bank	390	390½	393½
Robeco	f. 208	f. 224	f. 225
New York.			
Dow Jones Industrials	652	716	708
Rentestand.			
Langl. staatsobl. a)	4,24		
Aand.: internationalen a)	3,20	4,25	4,25
lokale a)	3,86		3,06
Disconto driemaands schatkist- papier	2	1½/16	2½/8

a) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN.

De administratieve organisatie van de Nationale Levensverzekering-Bank omvat een veelzijdig en gevarieerd arbeidsterrein. Op dit moment zijn er voor jonge accountants en bezitters van de akte M.O. Boekhouden of S.P.D., een aantal interessante plaatsingsmogelijkheden met goede promotiekansen.

administratieve specialisten

Geïnteresseerden, tot de leeftijd van 40 jaar, zullen wij gaarne uitnodigen voor een oriënterend gesprek van vertrouwelijke aard. Ook honorering en promotiekansen zullen hierbij de aandacht krijgen.

Uw eigenhandig geschreven brief met een kort overzicht van uw levensloop en werkkringen wordt met belangstelling ingewacht door het Hoofd Personeelszaken van de Nationale Levensverzekering-Bank N.V., Postbus 796, Rotterdam.

Wilt u op de enveloppe vermelden: Vertrouwelijk/A12.

NATIONALE LEVENSVZERKERING-BANK N.V.

DE TWENTSCHE BANK N.V.

en geaffilieerde binnenlandse financiële instellingen

Gecombineerde maandstaat op 30 juni

	1963	1962		1963	1962
Kas, kassiers en daggeldleningen	f 75.177.000	f 113.062.000	Kapitaal	f 60.500.000	f 60.500.000
Nederlands schatkistpapier	395.200.000	385.200.000	Reserve	50.000.000	46.500.000
Ander overheidspapier	157.154.000	105.303.000	Leningen	42.003.000	46.430.000
Wissels	31.026.000	18.520.000	Deposito's op termijn	446.224.000	397.648.000
Bankiers in binnen- en buitenland	244.098.000	128.371.000	Spaargelden	344.479.000	298.393.000
Effecten, syndicaten en waarden	79.041.000	79.851.000	Crediteuren	916.429.000	822.997.000
Prolongaties en voorschotten			Geaccepteerde wissels	1.735.000	447.000
tegen effecten	61.082.000	73.206.000	Kassiers en genomen daggeldleningen	—	9.000.000
Debiteuren	864.771.000	810.167.000	Overlopende saldi en andere rekeningen	55.317.000	40.884.000
Deelnemingen (incl. voorschotten)	4.138.000	4.119.000			
Gebouwen	5.000.000	5.000.000			
	<u>f 1.916.687.000</u>	<u>f 1.722.799.000</u>		<u>f 1.916.687.000</u>	<u>f 1.722.797.000</u>

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds E.-S.B. in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:
ADVERTENTIE-AFDELING E.-S.B., POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (0 10) 6 93 00

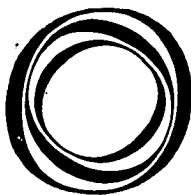
De Directie van een grote handelsonderneming in het zuiden van het land, wenst over te gaan tot de aanstelling van een

ADJUNCT DIRECTEUR INKOOP

Deze zal geheel zelfstandig het beleid moeten voeren over de besteding van het inkoopbudget voor **Huishoudelijke en Aanverwante Artikelen**. Tevens zal hij leiding moeten geven aan het inkoopbureau voor deze artikelgroep.

Een ruime internationale inkoopervaring, een scherp inzicht in de marktverhoudingen voor deze artikelen, feeling voor een juiste opbouw van het assortiment en een sterke, bij voorkeur academisch gevormde, persoonlijkheid, worden voor een goede taakvervulling noodzakelijk geacht.

Zij, die voor deze interessante en goed gehonoreerde functie in aanmerking kunnen en willen komen, worden verzocht zich, bij voorkeur schriftelijk, in verbinding te stellen met ondergetekende. Een strikt vertrouwelijke behandeling wordt gegarandeerd; eerst na persoonlijk overleg zal contact met de opdrachtgeefster worden opgenomen.

Ir. C. J. M. Eijsbouts. w. i.

adviseur voor Organisatie en Ontwikkeling
Pettelaarseweg 133 - 's-Hertogenbosch - Tel. 04100-36672

de **EUROPOLIS**

kent geen grenzen
en geeft **zekerheid** in elke E.E.G.-valuta

vraagt brochure aan uw agent of aan

amsterdam herengracht 124-128 tel. 62112*

DE NEDERLANDEN VAN 1870

P. DE GRUYTER & ZOON N.V.

zoekt voor haar Bedrijfs Economische Afdeling een

statistische analist

Taak: Zelfstandig en in teamverband oplossen van problemen op het gebied van marktanalyse en bedrijfseconomische analyse.

- Eisen:* — Middelbare schoolopleiding
Diploma statistisch analist (ook zij die nog voor dit diploma studeren kunnen solliciteren).
— Belangstelling voor economische vraagstukken
— Bij voorkeur enige jaren bedrijfservaring
— Leeftijd 23-30 jaar.

Geboden wordt: Een aantrekkelijk en verantwoordelijke functie; een goed salaris en uitstekende secundaire arbeidsvoorwaarden.

Sollicitaties — voorzien van een recente pasfoto — met volledige gegevens omtrent opleiding en ervaring te richten aan het Hoofd van de Centrale Afdeling Personeelszaken.

DE GRUYTER

Orthenstraat 14

's-Hertogenbosch

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTTE

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM - ARNHEM

GECONSOLIDEERDE MAANDSTAAT (IN GULDENS) PER 30 JUNI 1963

	vorig jaar *	30 juni 1963		vorig jaar *	30 juni 1963
DEBET			CREDIT		
Kas, kassiers en daggeldleningen	f 147.510.332	f 74.840.546	Kapitaal	f 90.010.000	f 90.010.000
Nederlands schatkistpapier	f 522.884.066	f 506.040.300	Reservefonds	f 75.000.000	f 80.000.000
Ander overheidspapier	f 53.331.311	f 84.641.406	Consolidatiereserve deelnemingen	f 15.254.000	f 16.725.000
Wissels	f 48.418.228	f 57.080.121	Leningen opgenomen door dochterondernemingen (en 3% Deposito-obligaties per 1962 **)	f 151.885.000	f 143.455.000
Bankiers in binnen- en buitenland	f 335.952.172	f 373.562.677	A.B.-renteboekjes	f 273.448.589	f 339.386.845
Effecten en syndicaten	f 121.811.082	f 143.106.776	Deposito's op termijn	f 601.665.169	f 578.736.760
Prolongatiën en voorschotten tegen effecten	f 132.145.935	f 122.472.638	Crediteuren	f 1.443.019.604	f 1.514.256.586
Debiteuren	f 1.370.147.986	f 1.495.608.989	Kassiers en genomen daggeldleningen	f 10.000.000	f 14.000.000
Deelnemingen (incl. voorschotten)	f 47.425.296	f 51.167.698	Geaccepteerde wissels	f 30.754.394	f 35.634.059
Gebouwen	f 1	f 1	Door derden geaccepteerd	f 226.065	f 1.241.412
	f 2.779.626.409	f 2.908.521.152	Overlopende saldi en andere rekeningen	f 88.363.588	f 95.075.490
				f 2.779.626.409	f 2.908.521.152

* Voor de cijfers 1962 heeft een aanpassing plaatsgevonden aan de wijze van opstelling van de cijfers 1963.

** afgelost per 15 november 1962

AMSTERDAMSCH E BANK